

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გიორგი წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტი

ირაკლი ფაღავა, პავლე ჭუმბურიძე

რუსუდანის ზეოზის დროინდელი მონეტების ქსნის განძი

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2020

© ი. ფალავა, პ. ჭუმბურიძე, 2020

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. პოლიბაოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversal@gmail.com

ISBN 978-9941-26-807-6

სარჩევი:

შესავალი	5
ანალიტიკური ნაწილი.....	7
განძის პოვნის ადგილი, შემადგენლობა და ზოგადი დახასიათება.....	7
განძის დათარიღება და ატრიბუცია	14
“დონი” დამლა.....	16
რუსუდანის დამლები.....	19
განძის წონითი ანალიზი	35
“ორმაგი ჭედვის” მონეტები	38
არასტანდარული და ანომალური კალიგრაფიის მონეტები.....	40
სხვადასხვა მონარქის სიქების კომბინირება.....	49
კატალოგი.....	53
გიორგი III-ის მონეტები	53
თამარის მონეტები	73
გიორგისა და თამარის მონეტა	119
გიორგი IV-ის მონეტები	121
განუსაზღვრელი მონეტები	165
განძის არამონეტარული ნაწილი	175
განძის მონეტების სია.....	176
ბიბლიოგრაფია	182
Summary	184

შესავალი

ბოლო ერთი-ორი ათწლეულის განმავლობაში – არქეოლოგიური გათხრების, მშენებლობის, სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობისა თუ ლითონის დეტექტორით სამოყვარულო ძიების პროცესში - საქართველოში მრავლად არის აღმოჩენილი სხვადასხვა შემადგენლობის სამონეტო განძი.

თითოეული მათგანი ძვირფასი პირველწყაროა საქართველოს ისტორიის შესასწავლად. აქედან გამომდინარე, ძალიან მნიშვნელოვანია, ყველაფერი გავაკეთოთ, რომ ამგვარი განძები უგზო-უკვლოდ დაქსაქსვას გადავარჩინოთ; თუ აღმოჩენილი განძი ვერ ხვდება სამეცნიერო დაწესებულებაში და მისი დაშლა გარდუვალია, ვცადოთ მაინც - ხელი შევუწყოთ მის აღრიცხვასა და სამეცნიერო დამუშავებას. ამით ჩვენ ქვეყანასა და ერს დიდ სამსახურს გავუწევთ.

წინამდებარე პატარა წიგნი სწორედ ერთ-ერთი ამგვარი განძის სამეცნიერო გადარჩენის საქმეს ემსახურება. შეძლებისდაგვარად სრულად აღვრიცხეთ ყველა მონეტა, რომელიც რუსუდან მეფის ზეობის დროინდელ ამ დასაშლელად განწირულ სამონეტო კომპლექსში შედიოდა.

განძი ზოგადად განვიხილეთ, დავათარილეთ და მოვახდინეთ მისი კლასიფიცირება ეპოქის ქართული განძების ირაკლი ფაღავას მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაციის მიხედვით.

შევვხეთ რამდენიმე კერძო საკითხსაც: “დონი” დამლისა და რუსუდანის დამლების გამოყენებას; განძისა და მასში შემავალი მონეტების წონას; *მრავალმაგი* ჭედვის მონეტების მახასიათებლებს; მონეტებს ზედწერილების არასტანდარული და ანომალური კალიგრაფიით და მათ ბუნებას.

ნაშრომი ორი ავტორის – ირაკლი ფალავასა და პავლე ჭუმბურიძის თანამშრომლობის მორიგი ნაყოფია. ანალიტიკური ნაწილი მეტწილად პირველის, ხოლო განძის მონეტების ატრიბუცია, ფოტოფიქსაცია და კატალოგის შედგენა კი მეტწილად მეორის გაკეთებულია.

ანალიტიკური ნაწილი

განძის პოვნის ადგილი, შემადგენლობა და ზოგადი დახასიათება

წინამდებარე განძი, გადმოცემით, შემთხვევით არის ნაპოვნი 2020 წელს, სოფელ ქსანთან, ავტობანის მიმდებარე ტერიტორიაზე, სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების შესრულებისას, კერძოდ, მიწის დამუშავების დროს. უცნობია, განძი თუ რა ჭურჭელში იყო შენახული.

გადმოცემით, განძი შედგებოდა 121 სპილენძის მონეტისა და 1 ნივთისგან, სპილენძის საწონისგან (?). განძი მპოვნელმა გასაყიდად თბილისის ანტიკვარულ, ე.წ. "მშრალი ხიდის" ბაზარზე მოიტანა, სადაც ის დაიქსაქსა და გაიყიდა კიდევაც. საბედნიეროდ, ავტორებს მიეცათ საშუალება, განესაზღვრათ განძში შემავალი მონეტების მეტი ნაწილი - 113 ეგზემპლარი და საწონი (?) - აენონათ და გაეზომათ ისინი, მოეხდინათ მათი ფოტოფიქსაცია. ის 8 მონეტა, რომლის შესწავლაც ვერ მოხერხდა, გადმოცემით, დანარჩენების მსგავსად, თამარისა და გიორგი IV ლაშას უწესო ჭედვის საფასეს წარმოადგენდა; ანუ, შეესაბამებოდა განძის შესწავლილი ნაწილის შემადგენლობას (*vide infra*); ამრიგად, ზოგად სურათს ის 8 მონეტა პრაქტიკულად არ ცვლის, და განძის (იმ 8 მონეტის გარდა) ანალიზის შედეგები ვალიდურობას მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებს.

განძის შესწავლილი ნაწილის საერთო წონაა 1019.68 გ; განძის მონეტარული ნაწილის (საწონის გარეშე) წონაა 1018.34 გ (საერთო წონის 99.9%) (დანარჩენი 8 მონეტის გათვალისწინებით, უფრო მეტიც უნდა ყოფილიყო).

113 მონეტიდან 103 უდავოდ ქართულია: 19 (16.8%) წარმოადგენს გიორგი III-ის გვიანდელი ტიპის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტას¹ (№№1-19); 1 მონეტა (0.9%) ე.წ. თამარ-გიორგის სამონეტო ტიპს მიეკუთვნება, ანუ, თამარის და ერთ-ერთი გიორგის (თამარის მამის, პირველი მეუღლისა თუ ვაჟიშვილის) სახელითაა მოჭრილი² (№20); 43 მონეტა (38.1%) წარმოადგენს თამარის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტას³ (№№21-31, 33-49, 51-54, 56-59, 78, 84, 93, 100-101, 105, 107); 40 კი (35.4%) გიორგი IV ლაშას უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტაა⁴ (№№32, 50, 55, 60-77, 79-83, 85-92, 94-99).

დარჩენილი 10 მონეტის ზუსტი ატრიბუცია გადნელებულია; უმრავლესობა ასევე იმავე ეპოქის ქართული უნესო ჭედვის მონეტაა: 5 (4.4%) ან თამარის, ან გი-

¹ Евгений Пахомов, *Монеты Грузии* (Тбилиси: Мецниереба, 1970), 81; დავით კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა* (თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1969), 72; Иракли Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии. Эмиссии Грузинского царства в денежном обращении Кавказа и чеканка монеты в Аварии, чеканка монеты в Кубачи* (Тбилиси: Артануджи, 2018), 54-55.

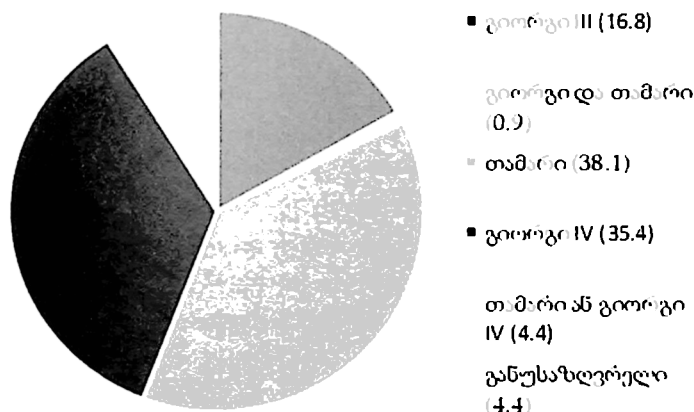
² Пахомов, *Монеты Грузии*, 87-90; კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 74-75; Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 57-58. ირაკლი ფალავას ბოლოდროინდელი მოსაზრებით, ამ მონეტებზე მითითებული გიორგი უფრო გიორგი რუსი უნდა იყოს. ირაკლი ფალავა, „რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?“, *ქართული წყაროთმცოდნეობა (იბეჭდება)*.

³ Пахомов, *Монеты Грузии*, 90-94; კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 75-76; ჯაფარიძე გოჩა, *საქართველოს და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში* (თბილისი: მეცნიერება, 1995), 245-246; Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 56-57.

⁴ Пахомов, *Монеты Грузии*, 96-99; კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 77-78; Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 59-60.

ორგი IV ლაშას უწესო ჭედვის მონეტაა (№№102, 108-109, 111-112); კიდე 5-ის (4.4%) (№№103-104, 106, 110, 113) განსაზღვრა პრაქტიკულად შეუძლებელია, ვინაიდან ლეგენდები და სამონეტო ტიპის დიზაინი პრაქტიკულად გადაშლილია, ან დამლით თუ დამღებით არის გასრესილი. მიუხედავად ამისა, ზოგადი იერით და სამონეტო ნამზადის წარმოების ტექნოლოგიით თუ ვიზუალურად, მათი უმრავლესობა ასევე ამ ეპოქის ქართული უწესო ჭედვის მონეტა უნდა იყოს (ერთგვარ გამოწერის შეიძლება წარმოადგენდეს მხოლოდ 2 მონეტა, №№103, 110, ანუ, საერთო რაოდენობის 1.8%). იხ. დიაგრამა 1.

ქსნის განძის შემადგენლობა (%)

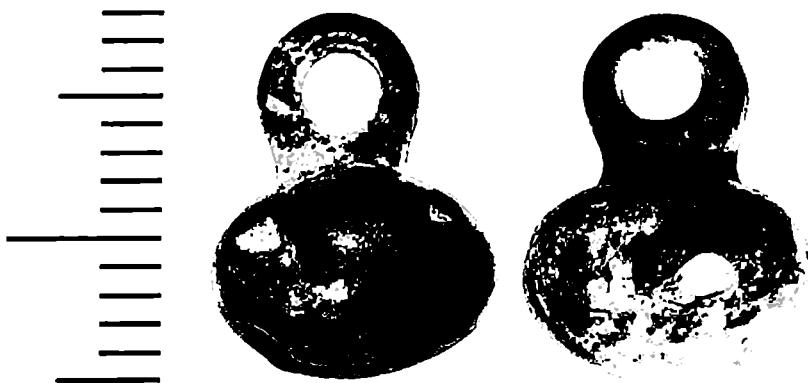

დიაგრამა 1

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ წინამდებარე განძი შედგება უმეტესწილად, ან, სულაც, ექსკლუზიურად, უნესო ჭედვის, კერძოდ, უნესო ჭედვის ქართული მონეტებისგან.

ვიზიარებთ ევგენი პახომოვის მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც უნესო ჭედვის მონეტები წონით ფასობდა და მიიღებოდა.⁵

114.

ამასთან დაკავშირებით, გვსურს საგანგებოდ განვიხილოთ განძის ერთადერთი არამონეტარული ელემენტი. სპილენძისვე საწონს ვგულისხმობთ (№114). რატომ ჩაიდო ეს არტეფაქტი, რომელიც არ გამოირჩევა არც ლითონური შემადგენლობით (რომელიც ძვირფასი არ არის) და არც მხატვრული შესრულებით, და, ნაკლებ

⁵ ბოლო დროის ისტორიოგრაფიაში გვხდება ამ მოსაზრების კრიტიკული რევიზიის მცდელობები. აღნიშნულ საკითხს მიეძღვნა ირაკლი ფალავას საგანგებო ნაშრომი, რომელიც გამოსაქვეყნებლად არის გადაცემული. ირაკლი ფალავა, „კვლავ უნესო ჭედვის ქართული და კავკასიური მონეტების ღირებულებაზე და რუსუდანის ფულად რეფორმაზე“, *Scientia (იბეჭდება)*.

მოსალოდნელია, რაიმე საკრალური მნიშვნელობა ქონდა - განძში, ფულთან ერთად? ანუ, რა აზრი ქონდა არაძვირფასი ლითონის ამ საკმაოდ უბრალოდ ნივთის ტეზავრაციას?

ძალაუნებურად, გვაგონდება ე.წ. დაჭრილი ვერცხლის (Hackensilber) განძები, რომელთა ძირითადი დომინანტა (ძვირფასი) ლითონია – რომლებიც შედგება როგორც ვერცხლის მონეტებისგან, ასევე ვერცხლის მასალისგან დამზადებული არტეფაქტებისგანაც; ამასთან, როგორც მონეტები ასევე ნივთები, დაჭრილ-დატეხილია. ანუ, ამკარაა, რომ ტეზავრაციის წამყვანი მოტივი ამ შემთხვევაში (ძვირფასი) ლითონის, და არა ფულის / მონეტებისა თუ ნივთების გადამალვა-შენახვა იყო. მაგრამ, წინამდებარე განძი *სპილენძის* მონეტებისა და სანონისგან შედგება. თუმცა, აღნიშნულ პერიოდში, *ვერცხლის კრიზისის* ეპოქაში, სპილენძის სტატუსი, საფიქრებელია, რამდენადმე განსხვავებული იყო. ყველაზე ცოტა, ის სამონეტო ლითონს წარმოადგენდა, ოღონდ, წინარე და შემდგომი ეპოქისგან განსხვავებით, სამონეტო ლითონს, რომლისგანაც იჭრებოდა არა დამხმარე მნიშვნელობის, წვრილი ალუბ-მიცემობის მომსახურე ხურდა სპილენძის ფული, არამედ *უნესო ჭედვის მონეტები*, რომელიც, საფიქრებელია, წესიერი ჭედვის მონეტებთან ერთად - სამონეტო მიმოქცევის ძირითადი მამოძრავებელი ძალა იყო.

სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია, თუ რამდენად აღემატებოდა უნესო ჭედვის სპილენძის საფასის ღირებულება / ნომინალი, ნომინალური ღირებულება, მასში შემავალი სპილენძის ღირებულებას. განსხვავება ამკარად იყო, ყველაზე ცოტა, *სენიორაჟის* უზრუნველსაყო-

ფად (ლოგიკით, მოგების უზრუნველყოფის მიზნით, სხვაობა სენიორაჟზე მაღალიც უნდა ყოფილიყო).

საკითხი საკმაოდ სერიოზულია, და საგანგებო კვლევას საჭიროებს.⁶

ამ ეტაპზე კი დავუბრუნდებით განძში სპილენძის ნივთის / საწონის მოხვედრის საკითხს, და წარმოვადგენთ რამდენიმე ჰიპოთეზას, რომელმაც თეორიულად შეიძლება ახსნას ამ სპილენძის არტეფაქტის ტეზავრაციის მიზეზი და დანიშნულება:

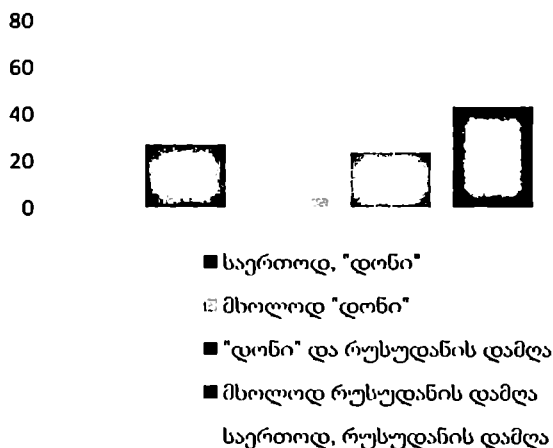
- 1) უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტების ღირებულება-სა და მათ შემადგენლობაში არსებული სპილენძის ღირებულებას შორის სხვაობა იმდენად უმნიშვნელო იყო, რომ წონით მიიღებოდა არა მარტო უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტები, არამედ სხვა სპილენძის ნივთებიც; ამიტომაც, ამ ფულად განძს ჩაატანეს სპილენძის ნივთიც;
- 2) მაინც, უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ნივთის ღირებულება იმდენად არსებითი იყო, რომ ამართლებდა მის ტეზავრაციას? იქნებ, მფლობელისთვის რაიმე არამატერიალური ღირებულება ჰქონდა?
- 3) ვინაიდან, უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტები წონით ფასობდა, საჭირო იყო ალებ-მიცემობისას მათი მუდმივად ანონვა (იქნებ, ყველაზე უმნიშვნელო გარიგებების გარდა). ასაწონად, ბუნებრივია, საწონეები იყო საჭირო; ხომ არ იყო ეს არტეფაქტი, სავარაუდოდ საწონი, სწორედ განძში შემავალი ტიპის მონეტების ასაწონად განკუთვნილი?

ეს შესაძლებელია ჰიპოთეზა შედარებით უფრო სარწმუნოდ გვეჩვენება.

⁶ ამ თემის ირგლივ რელევანტური მოსაზრებები გამოთქმული აქვს ირაკლი ფალავას. Idem.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ განძის შესწავლილი მონეტების მნიშვნელოვანი ნაწილი (81/113, 71.7%) დადამლულია: 31 მონეტაზე (27.4%) გვხვდება დამლა "დონი", ხოლო 76 მონეტაზე კი (67.3%) გვხვდება რუსუდანის ამა თუ იმ ტიპის დამლა; 27 მონეტაზე (23.9%) გვაქვს როგორც "დონი", ასევე რუსუდანის ერთ-ერთი დამლა; მხოლოდ 5 (4.4%) მონეტაზე (43, 45, 48, 54, 101) მხოლოდ "დონი" დამლაა, რუსუდანის დამლის გარეშე; მხოლოდ რუსუდანის დამლა 49 მონეტაზეა (43.4%). ქსნის განძის მონეტებზე სხვადასხვა დამლის სიხშირისთვის იხ. დიაგრამა 2.

სხვადასხვა დამლის სიხშირე (%)

დიაგრამა 2

განძის დათარიღება და ატრიბუცია

სხვა მონარქის სახელით მოჭრილი ყველა მონეტა, რომელსაც რუსუდანის დამლა დაარტყეს, ფაქტიურად რუსუდანის მონეტად იქცა – ასეთია მონეტების 67.3%. ამრიგად, განძის მონეტების უმეტესი ნაწილი რუსუდანის ემისიად უნდა ჩაითვალოს. თუმცა, სამონეტო (ფულის) მიმოქცევას ემსახურებოდა დაუდამლავი მონეტებიც, რომელიც *რუსუდანის ზეობის დროინდელ*, და არა *რუსუდანის საფასედ* უნდა ჩაითვალოს.

წინამდებარე განძი, თავისი შემადგენლობის მიხედვით, მიეკუთვნება გაერთიანებული საქართველოსა და ვერცხლის კრიზისის ეპოქის განძების ე.წ. III ჯგუფს (ირაკლი ფალავას კლასიფიკაციით).⁷

III ჯგუფის განძები საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. აქამდე, ამა თუ იმ სისრულით, აღრიცხულია 15 მათგანი.⁸ ამ ჯგუფში განძები ერთიანდება შემდეგი ნიშნებით:⁹

- უპირატესად უწესო ჭედვის სპილენძის ქართული მონეტების კომპლექსებია - წესიერი ჭედვის მონეტების მინარევი მინიმალურია, როგორც წესი, <1%;

⁷ Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 78-83. კლასიფიკაცია ნაწილობრივ ეპოქის განძების მეტა-ანალიზის დავით კაპანაძის მიერ შემუშავებულ პრინციპებს და მეთოდოლოგიას ეფუძნება. Давид Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXVIII-B* (1969), 80-97.

⁸ აქედან 14 ირაკლი ფალავას 2018 წლის ნაშრომშია გაანალიზებული, კიდევ ერთი განძი კი (სამშვილდის), 2019 წელს გამოიცა. Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 69-74, 79-81; მაია პატარიძე, „ნუმიზმატიკა“. ბერიკაშვილი დავითი, პატარიძე მაია, *სამშვილდის განძი* (თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2019), 50-312.

⁹ Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 79-81.

უცხოური, ისლამური მონეტების მინარევი ასევე შედარებით უმნიშვნელოა (8.8%-მდე);

- I ჯგუფის განძებისგან განსხვავებით, შეიცავს გიორგი IV ლაშას მონეტებსაც, ამრიგად, მათი ტეზავრაცია მოხდა თამარის გარდაცვალების შემდეგ;
- ამ ჯგუფის განძებით კარგად ჩანს სამონეტო მიმოქცევიდან წინამორბედი მონარქების მიერ ემიტირებული მონეტების ეტაპობრივი გასვლა (წინამორბედი ქართველი მონარქების საფასე შედის XIII საუკუნის განძებში, მაგრამ მისი ხვედრითი წილი შესაბამისი მონარქის გარდაცვალებიდან გასული დროის უკუპროპორციულია);
- კარგად ჩანს ასევე, რომ არათუ გიორგი IV ლაშას ზეობაში / ზეობის ბოლოსკენ, რუსუდანის ზეობის დასაწყისშიც კი - სამონეტო მიმოქცევაში ჯერ კიდევ უკიდურესად დიდ როლს თამაშობს დედის, თამარ მეფის მიერ ემიტირებული უნესო ჭედვის საფასე, რომლის პროცენტული წილიც პრაქტიკულად არ ჩამოუვარდება (თუ არ აღემატება) გიორგი IV ლაშას საფასისას (ამ ნაშრომში განხილულ განძში აღემატება კიდევაც – თამარის სახელით მოჭრილია მონეტების 38.1%, გიორგი IV-ის კი - 35.4%);
- თამარისა და გიორგი IV ლაშას მონეტებზე ხშირად დატანილია რუსუდანის ესა თუ ის დამლა; ამასთანავე, ამ განძებში ჯერ არ არის არც ჯელალ ად-დინის მონეტები, რომლებიც მან 1226 წელს შემოჭრისას / შემოჭრის შემდეგ მოჭრა (და არც რუსუდანის წესიერი ჭედვის 1227 წლის მონეტები). შესაბამისად, ამ განძების ტეზავრაცია 1226 წლისთვის ან წინარე დროისთვის არის სავარაუდო, და, დავით კაპანაძის

ლოგიკური მოსაზრებით, ჯალალ ად-დინის შემოსე-
ვას უკავშირდება.¹⁰

წინამდებარე განძიც, ყველა პარამეტრით, შეესა-
ბამება III ჯგუფის კრიტერიუმებს (იხ. დიაგრამა 1). აქე-
დან გამომდინარე, ისიც - 1226 წლით ან, წინარე დროით
უნდა დავათარილოთ.

“დონი” დამლა

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დამლა “დონი”
გვხვდება 31 მონეტაზე (27.4%). ყველა ეს მონეტა
(100%) წარმოადგენს თამარის უნესო ჭედვის სპი-
ლენძს. სხვა ემიტენტების – გიორგი III-ის, თამარისა და
გიორგის, გიორგი IV-ის მონეტებზე ეს დამლა არ აღი-
ნიშნება.¹¹ განძში სულ თამარის 43 მონეტა შედიოდა.
შესაბამისად, “დონი” დამლა დაარტყეს თამარის მონე-
ტების 72.1%-ს (31/43).

წინამდებარე განძის მონაცემები ცალსახად
ადასტურებს ევგენი პახომოვის დებულებას, რომ ამ

¹⁰ Капанадзе, “Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси”, 91; Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 80-81.

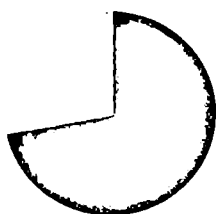
¹¹ ძალიან საინტერესოა ჰიბრიდული მონეტა №50: შუბლი თამარის
შუბლის სიქითაა მოჭრილი, ზურგი კი გიორგი IV-ის ზურგის სიქით.
შუბლი მნიშვნელოვანწილად გაწყლეტილია რუსუდანის პატარა
დამლით, რომლის გვერდზე, თითქოს, ჩანს “დონის” თავი; ნუთუ
უნდა ვიფიქროთ, რომ შეცდომით მოჭრილი ამგვარი ჰიბრიდული
მონეტა, შემდეგ, უკვე გიორგი IV-ის ზეობაში, “დონი” დამლით მო-
ნიშნეს? მაინც, ვფიქრობთ, რომ იქ “დონი” დამლა არ არის – ჩალ-
რმავებაში კარგად ჩანს ჰორიზონტალური ხაზი, მაგრამ დონის თა-
ვი რომ იყოს, დონის სხეულს უნდა უერთდებოდეს, რაც არ შეინიშ-
ნება. არ გვაქვს პასუხი შეკითხვაზე, თუ რას წარმოადგენს ეს ჩალ-
რმავება და მასში ჩანერილი ხაზი.

დამლას ურტყავდნენ მხოლოდ თამარის უნესო ჭედვის მონეტებს.¹²

ევგენი პახომოვს გამოთქმული აქვს ვარაუდი, რომ, რახან ამ დამლას ატარებს თამარის მონეტების აბსოლუტური უმრავლესობა, ე.ი. დამლას მონეტას ურტყავდნენ ზარაფხანაში მოჭრისთანავე, მიმოქცევაში გაშვებამდე.¹³

ევგენი პახომოვის მოსაზრება ლოგიკურად გვეჩვენება. თუმცა კი, გასათვალისწინებელია, რომ ჩვენ განძში თამარის უნესო ჭედვის 12 მონეტაზე (თამარის მონეტების 27.9%, 12/43), ანუ, პრაქტიკულად, მეოთხედზე მეტზე, "დონი" დამლა არაა. ეს არცთუ უმნიშვნელო ციფრია. იხ. დიაგრამა 3.

"დონი" დამლის სიხშირე ქსნის განძში შემავალ თამარის მონეტებზე (%)

■ თამარის მონეტები
"დონი" დამლით

■ თამარის
დაუდამლავი
მონეტები

დიაგრამა 3

¹² Пахомов, *Монеты Грузии*, 112-114; Cf. Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", 82.

¹³ Пахомов, *Монеты Грузии*, 113-114.

ასე თუ ისე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ თამარის ყველა მონეტა არ ატარებს “დონი” დამლას, მაგრამ თუ მონეტა ატარებს ამ დამლას, ეს თამარის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტა უნდა იყოს (იშვიათი გამონაკლისები შეიძლება გადაჭედვის შედეგს წარმოადგენდეს, ან, ყალბი მონეტისა და ყალბი დამლის შემთხვევაში მოხდეს¹⁴).

შესაბამისად, ვფიქრობთ, ყველა მონეტა, რომელიც ტექნიკური მახასიათებლებით უნესოს გავს, და, რაც მთავარია, “დონი” დამლას ატარებს, შეიძლება (უდიდესი ალბათობით) მივაკუთვნოთ თამარის სამონეტო მემკვიდრეობას, ტიპის დამატებით განსაზღვრის გარეშედაც. ამ კანონზომიერების გათვალისწინება დაგვეხმარება ეპოქის უნესო ჭედვის მონეტების განძების შემადგენლობის უფრო სრულად დადგენაში.

ასევე, უნდა აღინიშნოს, რომ, ჩვენი განძის მონაცემებით, “დონი” დამლის დასატანად მონეტას პუნსონს მონეტის ამა თუ იმ მხარეს ნებისმიერად როდი ურტყავდნენ. 31-ვე მონეტაზე, სადაც განირჩევა “დონი” დამლა, ანუ, 100% შემთხვევაში, ეს დამლა გვხვდება თამარის ხელრთვისა და წრიული ასომთავრული ლეგენდის, და არა არაბულენოვანი ზურგის მხარეს (როგორც ქვემოთ დავინახავთ, რუსუდანის დამლების შემთხვევაში მდგომარეობა განსხვავებულია). წითელი ხიდის 1998 წლის განძის შემთხვევაში, მსგავსი სურათია: “დონი” გვხვდება თამარის 60 მონეტაზე, აქედან მხოლოდ 3 შემთხვევაში (5.0%) არაბულ მხარეს.¹⁵

¹⁴ Капанадзе, “Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси”, 82.

¹⁵ მედეა შეროზია, მარიამ ქორიძე, “XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების წითელი ხიდის განძი”, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია*, VI (51-B) (2015), 68, 70, №№36, 48, 75.

ამრიგად, ე.წ. “ქართულ მხარეს” “დონი” დამლის დატანას შემთხვევითობად ვერ ჩავთვლით. მით უფრო, რომ პუნსონის დასარტყმელად მონეტების ნახევრის ამოტრიალება იმდაგვარად, ქართული მხარე რომ ზევითკენ იყოს, სამუშაო დროის არსებით დანახარჯებთან იყო დაკავშირებული. *თითქმის ექსკლუზიურად* ქართულ მხარეს “დონი” დამლის დატანა შეიძლება დავუკვებაროს ამ დამლის სემანტიკის გარკვევაში.¹⁶

რუსუდანის დამლები

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 113-დან 76 მონეტაზე (67.3%) რუსუდანის ამა თუ იმ ტიპის დამლა გვხდება.

III ჯგუფის სხვა განძებს რომ შევადაროთ, სამშვილდის 2019 წლის განძის შემთხვევაში რუსუდანის დამლას ატარებს მონეტების 54.3%;¹⁷ ნიჩბისის 1961 წლის განძის შემთხვევაში – 67.5%.¹⁸

სულ, ცნობილია რუსუდანის 3 ტიპის დამლა, რომელთაგან 2 უნესო ჭედვის მონეტების დასადამლად გა-

¹⁶ “დონი” დამლის შესაძლო მნიშვნელობები შეჯამებულად განხილული ქონდა ჯერ კიდევ ევგენი პახომოვს. Пахомов, *Монеты Грузии*, 113-114.

საზოგადოდ, დამლის დატანის მხარეობის მიხედვით დამლის სემანტიკური ანალიზის ნიმუშისთვის იხ. Иракли Пагава, “Возможное значение некоторых надчеканок, наносившихся на медные монеты неправильного и правильного чекана царицы Тамар”, *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2017 года. Москва, 23 и 24 ноября 2017 г. Материалы докладов и сообщений. Памяти Татьяны Юрьевны Стукаловой (17.12.1958-16.01.2017)* (Москва: РИА Внешторгиздат, 2017), 88-92.

¹⁷ პატარიძე, „ნუმისმატიკა“, 52.

¹⁸ Капанадзе, “Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси”, 80-81.

მოიყენებოდა;¹⁹ განძის მონეტებზედაც სწორედ ეს 2 დამლა გვხდება. რაკი რუსუდანის დამლას ატარებენ, ეს მონეტები, გავიმეორებთ, სინამდვილეში, უკვე რუსუდანის საფასეს წარმოადგენდა, და არა მარტო რუსუდანის დროინდელ საფასეს.

მაგრამ, რუსუდანის დამლებით მონეტების დადამლვის საკითხი არ არის ცალსახა და დამატებით განხილვას საჭიროებს.

პირველ რიგში, გავიმეორებთ, რომ განძის, როგორც კომპლექსის, ფარგლებში გაერთიანების ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ მიმოქცევაში მონაწილეობდა, ანგარიშსწორების ლეგალურ საშუალებად ითვლებოდა და ტეზავრაციას ექვემდებარებოდა არა მარტო რუსუდანის-დამლიანი, არამედ რუსუდანის დამლის არმქონე მონეტებიც.²⁰ ჩვენს შემთხვევაში, ასეთი იყო 37 მონეტა - საერთო რიცხვის თითქმის მესამედი (32.7%).

აქ კი გასარკვევია, რუსუდანის დამლით დადამლვას რუსუდანის ყველა წინამორბედი მონარქის საფასე ერთნაირად ექვემდებარებოდა თუ არა? კვლევამ დაგვარწმუნა, რომ ეს ასე არ იყო.

5 აბსოლუტურად განუსაზღვრელი მონეტიდან რუსუდანის დამლა მხოლოდ 1-ზეა (20.0%); თამარისა ან გიორგი IV ლაშას 5 მონეტიდან 4-ზეა (80.0%); გიორგი IV-ის 40 მონეტიდან კი 33-ზეა (82.5%); თამარის 43 მონეტიდან 37-ზეა (86.0%); თამარ-გიორგის ერთადერთი მონეტა რუსუდანის დამლითაა (ჩვენს ამონარჩევში -

¹⁹ დავითი კაპანაძე, "მ. ბარათაევისა და ვ. ლანგლუას ზოგიერთი განსაზღვრის შესახებ", *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ. XVIII, №4 (1957), 491-494.

²⁰ Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 83-84.

100%); აი გიორგი III-ის 19 მონეტიდან კი რუსუდანის დამლა არცერთზე არ არის (0%).

ეჭვს არ იწვევს, რომ წინამორბედი მონარქების მონეტებისადმი (წინამორბედი მონარქებისადმი?) რუსუდანის (რუსუდანის ადმინისტრაციის) დამოკიდებულება თუ მიდგომა ერთნაირი არ იყო: გიორგი III-ის მონეტების დადამლვა რუსუდანის ადმინისტრაციამ ნაკლებად შეძლო თუ ისურვა, განსხვავებით თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტებისგან (ციფრების პრაქტიკულად იდენტურობის საფუძველზე – 84.6 და 86.4% - შეიძლება ითქვას, რომ რუსუდანის ძმისა და დედის მონეტების დადამლვისადმი კი მიდგომა, აშკარად, მეტ-ნაკლებად ერთნაირი იყო). წინამდებარე განძის მიხედვით, ისეთი შთაბეჭდილებაა კი შეიძლება დაგვრჩეს, რომ გიორგი III-ის მონეტების დადამლვა საერთოდ არ წარმოადგენდა რუსუდანის ხელისუფლების ამოცანას, რომ ასეთი განკარგულება არც გაცემულა. თუმცა კი, ეს ასე არ არის – III ჯგუფის სხვა განძების მონაცემების (თუკი საკმარისადაა) მოშველიებით, ცხადი ხდება, რომ ზოგიერთ (იშვიათ) შემთხვევაში რუსუდანის დამლას გიორგი III-ის მონეტებსაც ურტყავდნენ: ასე, მაგალითად, ნიჩბისის 1961 წლის განძში დაიდამლა გიორგი III-ის ადრეული ტიპის უნესო ჭედვის მონეტების 10.5% (2/19) და გვიანდელი ტიპის მონეტების 3.37% (3/89), ე.ი. სულ გიორგი III-ის მონეტების 4.6% (5/108), მაშინ როდესაც თამარის მონეტების 74.0% (441/596); გიორგი IV-ის კი 73.4% (408/556);²¹ პატარა ლილოს 1937 წლის განძში გიორგი III-ის მონეტების 2.3% (1/44), თამარისა და გიორგი IV-ის შესაბამისად 69.2% (63/91) და 71.6% (73/102?);²²

²¹ Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", 93.

²² Idem, 94.

1998 წლის წითელი ხიდის განძში დაიდამლა გიორგი III-ის ადრეული ტიპის უნესო ჭედვის მონეტების 0% (0/13) და გვიანდელი ტიპის მონეტების 1.6% (1/61), ე.ი. სულ გიორგი III-ის მონეტების 1.4% (1/74), მაშინ როდესაც თამარის მონეტების 70.0% (70/103); გიორგი IV-ის კი 66.1% (74/112);²³ სამშვილდის 2019 წლის განძში კი დაიდამლა გიორგი III-ის ადრეული ტიპის უნესო ჭედვის მონეტების 0% (0/6) და გვიანდელი ტიპის მონეტების 7.7% (3/39), ე.ი. სულ გიორგი III-ის მონეტების 6.7% (3/45), მაშინ როდესაც თამარის მონეტების 71.9% (69/96); გიორგი IV-ის კი 70.7% (53/75).²⁴

რაც შეეხება თამარ-გიორგის მონეტებს, განძში შემავალი ცალი დადამლულია (100%, 1/1); თუმცა, ერთადერთი ეგზემპლარის დადამლვის ფაქტის საფუძველზე დასკვნის გამოტანა არ იქნებოდა სწორი. ასე, მაგალითად, წითელი ხიდის განძში შესული თამარ-გიორგის ერთადერთი მონეტა რუსუდანის დამლის გარეშეა (0%, 0/1);²⁵ სამშვილდის განძში შესული თამარ-გიორგის ერთადერთი მონეტა ასევე რუსუდანის დამლის გარეშეა (0%, 0/1);²⁶ მეორეს მხრივ, ნიჩბისის 1961 წლის

²³ შეროზია, ქორიძე, "XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების წითელი ხიდის განძი", 62-81.

ირაკლი ფალავას 2018 წლის ნაშრომში ამ განძში რუსუდანის-დამლიანი მონეტების ხვედრითი წილის აღწერისას უზუსტობებია დაშვებული. Пагава, Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии, 83.

²⁴ პატარიძე, „ნუმისმატიკა“, 67-115, 119-301. ნაშრომში მოყვანილი პროცენტები, როგორც ჩანს, ასახავს რუსუდანის დამლით აღბეჭდილი ამა თუ იმ მონეტების წილს საერთოდ, განძში. Idem, 57.

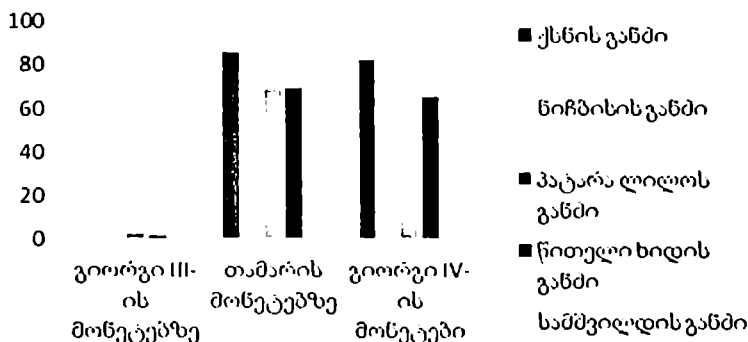
²⁵ შეროზია, ქორიძე, "XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების წითელი ხიდის განძი", 65.

²⁶ პატარიძე, „ნუმისმატიკა“, 118.

განძში თამარ-გიორგის 3 მონეტაა, და სამივეზე რუსუ-
დანის დამლაა (100%, 3/3).²⁷

დადამლვას ასევე დაექვემდებარა ქსნის განძის
განუსაზღვრელი მონეტების მნიშვნელოვანი ნაწილი;
შეიძლება შემთხვევითი არც იყოს, რომ განუსაზღვრელ
მონეტებში დადამლვის პროცენტი უფრო მაღალია იმ
მონეტებში, რომელთა მიკუთვნებაც თამარისა ან გი-
ორგი IV-ისადმი ეჭვს არ იწვევს და, საფიქრებელია,
არც XIII საუკუნეში იწვევდა.

რუსუდანის დამლის სიხშირე (%)

დიაგრამა 4

ვფიქრობთ, ის ფაქტი, რომ გიორგი III-ის მონე-
ტები, როგორც დავინახეთ, ნაკლებად იდამლებოდა (იხ.
დიაგრამა 4), გვაძლევს საშუალებას საკმაოდ მნიშვნე-
ლოვანი დასკვა გავაკეთოთ: რუსუდანის ზეობაში უწე-
სო ჭედვის სპილენძის მონეტების დადამლვა წარმოად-
გენდა წინასწარ დაგეგმილ, გარკვეული ინსტრუქციის

²⁷ Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", 93.

მიხედვით განხორციელებულ (ერთჯერად თუ დროში განელილ) ქმედებას, რომლის ფარგლებშიც მიდგომა წინამორბედი მონარქების მონეტებისადმი, ანუ, დასა-
დამლი მასალისადმი, დიფერენცირებული იყო.

მაგრამ, რამ განაპირობა ეს – ანუ, რუსუდანის წინამორბედი მონარქების მონეტების დადამლვისადმი დიფერენცირებული მიდგომა? უპირატესად (მაგრამ, არა ექსკლუზიურად), გიორგი IV-ისა და თამარის, ძმისა და დედის, მაგრამ არა გიორგი III-ის, ბაბუის, მონეტების დადამლვის ფაქტი?²⁸

ცალსახა პასუხი ამ შეკითხვაზე, სამწუხაროდ, არ გაგვაჩნია. შეიძლება მხოლოდ ჰიპოთეზების წამოყენება, ფაქტიურად, ვარაუდების გამოთქმა, სანდოობის მეტი ან ნაკლები ხარისხით.

1) რუსუდანის ტახტზე ასვლის დროისთვის სამონეტო მიმოქცევაში გიორგი III-ის უკვე შედარებით ნაკლები მონეტა რჩებოდა, ბევრად ნაკლები, ვიდრე თამარისა და გიორგი IV-ის; აქედან გამომდინარე, პრინციპული მნიშვნელობა უფრო ამ უკანასკნელის დადამლვას ქონდა; და რუსუდანის ადმინისტრაციამაც გადაწყვიტა, სამონეტო რეგალიის განხორციელე-

²⁸ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქცია მაია პატარიძემაც: "საინტერესოა, რა მოტივით იყვნენ რუსუდანი თავის დამლას ყველაზე ნაკლებად იმ მეფეების მონეტებზე, რომელთა ფულის "გაცოცხლება" უფრო ლოგიკური იყო, რადგანაც ეს მონეტები მიმოქცევისთვის XIII საუკუნის დასაწყისისთვის საკმაოდ მოძველებულია.

ამკარაა, რომ რუსუდანის სამეფო კარი ჩქაროვს დადამლოს ის მონეტები (თამარის, გიორგი ლაშასი), რომლებიც მისი სამეფო ტახტზე ასვლის ჟამს ჯერ კიდევ წარმოადგენდნენ გადახდის კანონიერ საშუალებას." პატარიძე, „ნუმიზმატიკა“, 57.

აღვნიშნავთ დამატებით, რომ რუსუდანის ზეობის დასაწყისში ანგარიშსწორების კანონიერ საშუალებას თამარის წინამორბედების მონეტებიც წარმოადგენდა. Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 83-84.

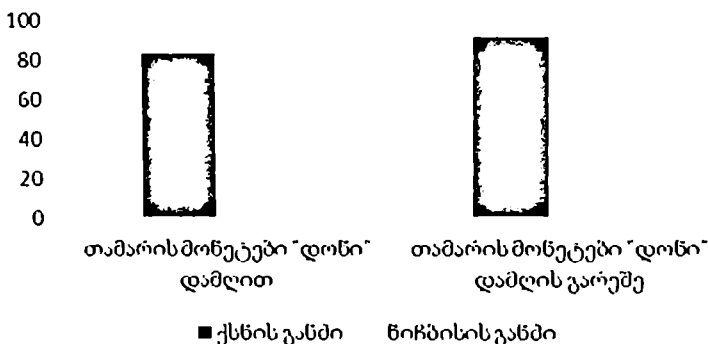
ბის ფარგლებში მთელი ძალისხმევა სწორედ თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტებისადმი მიემართა; ამ ჰიპოთეზის საწინააღმდეგოდ კი მეტყველებს ის, რომ გაუგებარია, რაში დაჭირდათ ამის გაკეთება, რა უშლიდათ, დასადამლი მონეტების დიფერენცირებაზე რესურსები არ დაეხარჯათ და უკლებლივ ყველა მონეტა დაედამლათ, რაც კი ხელში ჩაუვარდებოდათ;

- 2) დადამლვას დაექვემდებარა (პირველ ყოვლისა, თუ, ექსკლუზიურად – სანყის ეტაპზე მაინც?) წინამორბედების ის მონეტები, რომელიც უკვე დაგროვილი იყო ხაზინაში; ხაზინაში კი, საფიქრებელია, ბევრად მეტი რაოდენობით იქნებოდა დაგროვილი უშუალო წინამორბედების, გიორგი IV-ისა და თამარის საფასე, და არა გიორგი III-ის, რომლის საფასის ემისიაც შეწყდა ჯერ კიდევ არა უგვიანეს 1184 წლისა. ამ ჰიპოთეზის საწინააღმდეგოდ კი ის მეტყველებს, რომ დადამლული მონეტების პროცენტული წილის (67.3%) გათვალისწინებით, საფიქრებელია, რომ დადამლვა ერთმომენტიან აქტს არ წარმოადგენდა (ნაკლებ მოსალოდნელია, ჩვენი აზრით, რომ ხაზინაში ინახებოდა, და ერთბაშად დაიდამლა თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტების, ჩვენი განძის მონაცემებით, დაახლოებით, 85%; თუმცა, თეორიულად, ესეც არ არის გამორიცხული);
- 3) რუსუდანისთვის თავისი სამონეტო რეგალიის განხორციელებისას, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, უფრო მნიშვნელოვანი იყო სწორედ ძმისა და დედის მონეტების დადამლვა (და არა ბაბუის (?)).

ვცადეთ, შეგვესწავლა კავშირი რუსუდანის დამლასა და “დონი” დამლას შორის; კერძოდ, ხომ არ

არჩევდა რუსუდანის ადმინისტრაცია დასადამლად უპირატესად "დონიან" თუ "უდონო" მონეტებს. ქსნის განძის მონაცემებით, თამარის "დონ"-დამლიან მონეტებში რუსუდანის დაღმა გვხვდება შემთხვევათა 83.9%-ში (26/31), ხოლო თამარის მონეტებში "დონი" დამლის გარეშე – 91.7%-ში (11/12). ნიჟბისის 1961 წლის განძი მსგავს ციფრებს იძლევა (თუმცა საპირისპირო თანაფარდობით): თამარის "დონ"-დამლიან მონეტებში რუსუდანის დაღმა გვხვდება შემთხვევათა 75.3%-ში (320/425), ხოლო თამარის მონეტებში "დონი" დამლის გარეშე – 70.8%-ში (121/171). ვიხრებით იმ აზრისკენ, რომ რუსუდანის ადმინისტრაციისთვის არ ქონდა არანაირი მნიშვნელობა, დადამლვას დაექვემდებარებოდა თამარის მონეტა "დონი" დამლით, თუ მის გარეშე. იხ. დიაგრამა 5.

რუსუდანის დამლის სიხშირე (%) თამარის მონეტებზე "დონი" დამლით და მის გარეშე

დიაგრამა 5

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წინამორბედი მონარქების (და, იშვიათ შემთხვევაში, უცხოური) მონეტების დასა-
დამლად რუსუდანის ადმინისტრაცია იყენებდა ორ,
რამდენადმე განსხვავებული ტიპის დამლას, ე.წ. დიდ და
პატარა დამლას (დამლების სემანტიკა გარჩეული აქვს
დავით კაპანაძეს²⁹).

ჩვენი განძის შემთხვევაში, დიდი დამლა გვხვდე-
ბა 19 მონეტაზე (რუსუდანის დამლის მატარებელი მო-
ნეტების 25.0%), ხოლო პატარა დამლა კი 57 მონეტაზე
(შესაბამისად, 75.0%). ანუ, წინამდებარე განძის მიხედ-
ვით, დიდი დამლა გვხვდება (გამოიყენებოდა?) ზუსტად
3-ჯერ უფრო იშვიათად, ვიდრე პატარა დამლა. მხო-
ლოდ თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტების შემთხვევა-
ში - ნიჩბისის 1961 წლის განძის შემთხვევაში, პატარა
დამლა გვხვდება 745 მონეტაზე (87.6%), დიდი კი 105 მო-
ნეტაზე (12.4%) (1 მონეტაზე გვხვდება როგორც პატარა,
ასევე დიდი დამლა, 0.1%);³⁰ პატარა ლილოს 1937 წლის
განძში, შესაბამისად - 114 და 22 (?) მონეტაზე (83.8 და
16.2%);³¹ წითელი ხიდის 1998 წლის განძში, შესაბამი-
სად, 124 და 19 მონეტაზე (86.7 და 13.3%).³² დიდი დამლა,
აშკარად, ნაკლებ ინტენსიურად გამოიყენებოდა. იხ.
დიაგრამა 6.

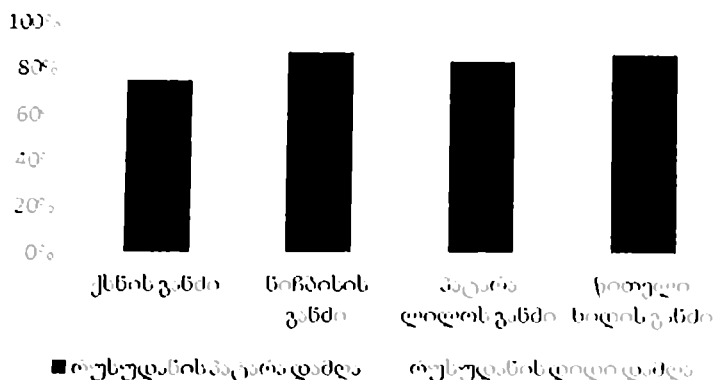
²⁹ კაპანაძე, "მ. ბარათაევისა და ვ. ლანგლუას ზოგიერთი განსაზ-
ღვრის შესახებ", 491-494.

³⁰ Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", 93.

³¹ Idem, 94.

³² შეროზია, ქორიძე, "XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების
წითელი ხიდის განძი", 66-76.

რუსუდანის პატარა და დიდი დამლის სიხშირე (%)

დიაგრამა 6

რუსუდანის ორივე მოხსენიებული დამლის სემანტიკური მნიშვნელობა ცნობილია (ფაქტიურად, რუსუდანის მონოგრამას წარმოადგენს),³³ და, ლოგიკურად რომ ვიმსჯელოთ, არ უნდა იყოს არანაირ კავშირში იმასთან, თამარისა თუ გიორგი IV-ის მონეტის ე.წ. ქართულ თუ არაბულ მხარეს მოხვედებოდა დამლა. რეალური მასალა, როგორც ჩანს, ამას არ ადასტურებს: ანალიზისთვის არ გამოგვადგება განუსაზღვრელი მონეტა რუსუდანის დამლით (№104); თამარისა თუ გიორგი IV-ის მონეტა, რომელზედაც არ ჩანს, დამლა თუ რომელ მხარესაა (№111); ასევე გიორგი IV-ის სამი ორმაგი მონეტა;³⁴ და,

³³ კაპანაძე, "მ. ბარათაევისა და ვ. ლანგლუას ზოგიერთი განსაზღვრის შესახებ", 491-494.

³⁴ ამ მონეტების შემთხვევაში შეუძლებელია იმის თქმა, თუ რომელ მხარეს დაარტყეს რუსუდანის დამლა, ვინაიდან სამივე მონეტა თი-

ამ განძში შემავალი ე.წ. თამარ-გიორგის მონეტის ერთადერთი ეგზემპლარი;³⁵ ასევე, მეტა-ანალიზის გასაადვილებლად, თავს შევიკავებთ თამარისა თუ გიორგი IV-ის 3 მონეტის ანალიზისგან, სადაც ჩანს, რუსუდანის დამლა თუ რომელ მხარესაა (№N№102, 108-109). ანალიზს უნდა დაექვემდებაროს რუსუდანის დამლის მატარებელი 76 მონეტიდან თამარისა და გიორგი IV-ის 70 მონეტა. აღმოჩნდა, რომ რუსუდანის დამლა ქართულ მხარეს გვხდება 42 მონეტაზე (60.0%), არაბულ მხარეს კი 28 მონეტაზე (40.0%). წითელი ხიდის 1998 წლის განძის პარალელური მასალის მოშველიება ასევე გვიჩვენებს უპირატესად ქართული მხარის დადამლვას: რუსუდანის დამლა ქართულ მხარეს გვხდება 84 მონეტაზე (61.8%), არაბულ მხარეს კი 52 მონეტაზე (38.2%) (7 მონეტის შემთხვევაში, გაურკვეველია, თუ რომელ მხარესაა).³⁶

თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტები ცალ-ცალკე რომ განვიხილოთ (ბუნებრივია, იმ მონეტების გამოკლებით, სადაც 1) სიქების "ქართული" და "არაბული" ანაბეჭდები მონეტის ერთსა და იმავე მხარესაა – როგორც ეს გიორგი IV-ის სამი ორმაგი მონეტის შემთხვევაშია; 2) რუსუდანის დამლა საერთოდ არ არის; №3) შეუძლებელია, განისაზღვროს, მონეტის ემიტენტი

თოვულ მხარეს სიქების ორ-ორ ანაბეჭდს ატარებს, ამასთან, ყოველ მხარეს გვხდება როგორც "ქართული", ასევე "არაბული" სიქის ანაბეჭედი.

აი თამარის ორმაგ მონეტაზე კი (№24) კი "ქართული" და "არაბული" ანაბეჭდები სხვადასხვა მხარესაა; რუსუდანის დამლა "არაბულ" მხარესაა.

³⁵ რომელზედაც რუსუდანის დამლა იმ მხარესაა, სადაც გიორგის სახელია აღნიშნული - ამ ერთი შემთხვევის საფუძველზე რაიმე დასკვნების გამოტანა არ იქნებოდა სწორე.

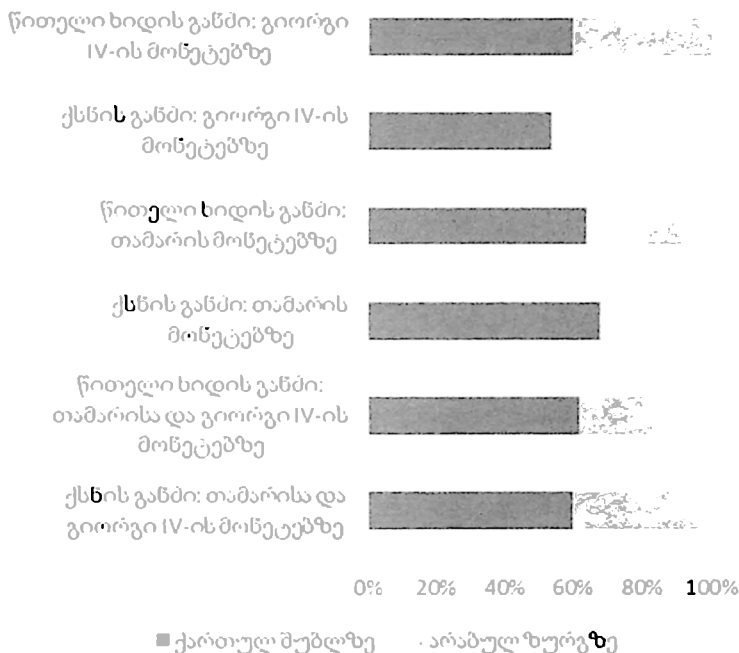
³⁶ შეროზია, ქორიძე, "XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების წითელი ხიდის განძი", 66-76.

თამარია თუ გიორგი IV), აღმოჩნდება, რომ თამარის ამგვარი 37 მონეტიდან რუსუდანის დამლა ქართულ მხარესაა 25 მონეტაზე (67.6%), არაბულ მხარეს კი 12 მონეტაზე (32.4%), ანუ, სახეზეა, არსებითი სხვაობა; მაგრამ, გიორგი IV-ის შემთხვევაში სხვაობა თითქმის არ არის - გიორგი IV-ის ამგვარი 30 მონეტიდან რუსუდანის დამლა ქართულ მხარესაა 16 მონეტაზე (53.3%), არაბულ მხარეს კი 14 მონეტაზე (46.7%). ნითელი ხიდის 1998 წლის განძის შემთხვევაში კი რუსუდანის დამლის მატარებელი თამარის 66 მონეტიდან რუსუდანის დამლა ქართულ მხარესაა 42 მონეტაზე (63.6%), არაბულ მხარეს კი 24 მონეტაზე (36.4%), ანუ, სახეზეა, არსებითი სხვაობა; გიორგი IV-ის 69 მონეტიდან რუსუდანის დამლა ქართულ მხარესაა 41 მონეტაზე (59.4%), არაბულ მხარეს კი 28 მონეტაზე (40.6%), ანუ, აქაც არსებითი სხვაობაა.³⁷

უპირატესობას, უნდა დავასკვნათ, აშკარად მაინც რუსუდანის დამლის ქართულ მხარეს მოთავსებას ანიჭებდნენ (თუმცა, ეს არ იყო მკაცრი თუ მკაცრად დაცული წესი, როგორც "დონი" დამლის შემთხვევაში). იხ. დიაგრამა 7. რთული სათქმელია, ამას რატომ აკეთებდნენ. უბრალოდ, ცდილობდნენ - რუსუდანის შინაარსობრივად ქართულენოვანი დამლები მაინცდამაინც ქართულ მხარეს დაერტყათ?

³⁷ Ibid.

რუსუდანის დამლის განაწილება მონეტების ქართულ შუბლსა და არაბულ ზურგს შორის (%)

დიაგრამა 7

დღემდე გაუგებარია, თუ რამ განაპირობა (ძირითადად) წინამორბედების უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტების დასადამლად რუსუდანის ორი განსხვავებული დამლის შემოღება. ზემოთ უკვე დავადგინეთ, რომ რუსუდანის პატარა დამლა გამოიყენებოდა საგრძნობლად უფრო ხშირად, ვიდრე დიდი დამლა - ჩვენი განძის მონა-

ცემებით, 3-ჯერ უფრო ხშირად; საზოგადოდ კი, შემთხვევათა 75.0-87.6% შემთხვევაში (vide supra) მონეტაზე დატანილი რუსუდანის დამლა პატარა იყო, და არა დიდი. ვცადოთ, წინამდებარე განძში წარმოდგენილი მასალის საფუძველზე, გავერკვიოთ, იყო თუ არა დამლებს შორის რაიმე სერიოზული განსხვავება გამოყენების თვალსაზრისით, მონეტის ამა თუ იმ მხარეს დარტყმასთან მიმართებაში, თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტების შემთხვევაში.

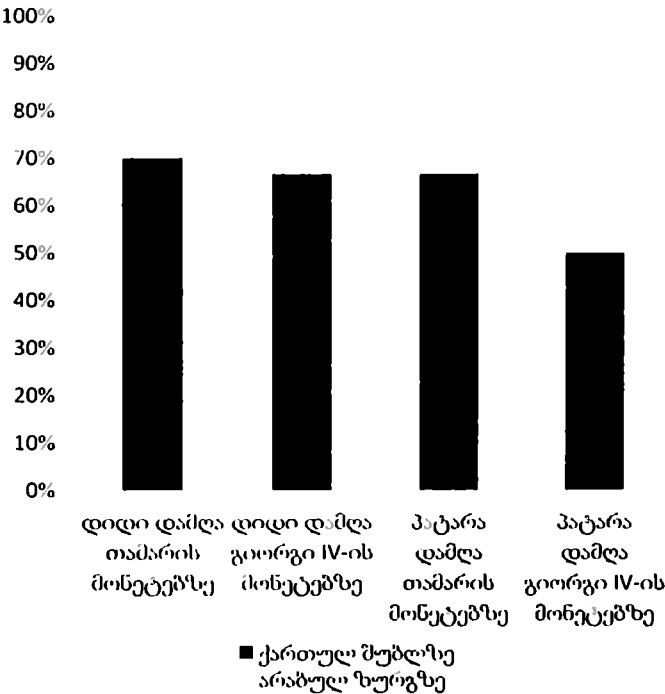
რუსუდანის დამლით დადამლულ თამარის მონეტებს თუ ავიღებთ, ქსნის განძის შემთხვევაში, დიდი დამლა გვხდება 10 მონეტაზე 37 დადამლულიდან (27.0%); აქედან 7 შემთხვევაში ქართულ მხარეს (70.0%), 3 შემთხვევაში არაბულ მხარეს (30.0%). პატარა დამლა კი გვხდება შესაბამისად 27/37 მონეტაზე (73.0%), აქედან 18 შემთხვევაში ქართულ მხარეს (66.7%), 9 შემთხვევაში არაბულ მხარეს (33.3%).

რუსუდანის დამლით დადამლულ გიორგი IV-ის მონეტებს თუ ავიღებთ, დიდი დამლა გვხდება 9 მონეტაზე 33-დან (27.3%); აქედან 4/6 შემთხვევაში ქართულ მხარეს (66.7%), ხოლო 2/6 შემთხვევაში კი არაბულ მხარეს (33.3%) (3 მონეტა სიქების ორ-ორ ანაბეჭდს ატარებს, და დამლა რა მხარესაც არის აღბეჭდილი, იქ "ქართული" და "არაბული" სიქის - ორივეს ანაბეჭდებია). პატარა დამლა კი გვხდება შესაბამისად 24/33 მონეტაზე (72.7%), აქედან 12 შემთხვევაში ქართულ მხარეს (50.0%), ხოლო 12 შემთხვევაში კი არაბულ მხარეს (50.0%).

საფიქრებელია, რომ დამოკიდებულება რუსუდანის დიდი და პატარა დამლის გამოყენებისადმი ერთნაირი იყო – თამარისა და გიორგი IV-ის მონეტების შემ-

თხვევაში, ქართულ შუბლსა თუ არაბულ ზურგზე მო-
თავსების თვალსაზრისით. იხ. დიაგრამა 8.

რუსუდანის დიდი და პატარა
დამლის სიხშირე თამარისა და
გიორგი IV-ის მონეტების
შუბლსა და ზურგზე (%)

დიაგრამა 8

როგორც ჩანს, დიდი და პატარა დამლის დატანა
მონეტებზე ერთი და იგივე პრინციპით ხდებოდა. ამ მი-

მართულებით კვლევის გაღრმავება (სხვა განძებთან შედარების გზით), ნაკლებ პერსპექტიულად გვეჩვენება.

აღსანიშნავია, რომ, წინამდებარე განძის მონაცემებით, ერთდროულად რუსუდანის ერთზე მეტი დამლა არცერთ მონეტას არა აქვს დარტყმული, გიორგი IV ლაშას ე.წ. ორმაგი ჭედვის მონეტების ჩათვლით. საფიქრებელია, რომ, რა მიზეზიც არ უნდა ქონოდა დადამლვას, ერთი დამლის დარტყმა ამისთვის საკმარისი იყო (ლიტერატურაში აღწერილია გამონაკლისი შემთხვევაც – 1 მონეტა ნიჩბისის 1961 წლის განძში³⁸ - რომელიც, ერთგვარად, თითქოს, პირიქით, წესს ადასტურებს).

რუსუდანის პატარა დამლა, რუსუდანის დიდ დამლასთან შედარებით, უფრო ეკონომიურია — წარმოებაში (უფრო პატარა კვეთის პუნსონის გაკეთება უფრო მარტივად და სწრაფად მოხერხდებოდა) და გამოყენებაში (ნაკლები კვეთის მქონე პუნსონის გამოყენებისას პუნსონზე უროს დარტყმა პერსონალისგან ნაკლებ ფიზიკურ ღონესა და დაძაბვას მოითხოვდა).

გარდა ამისა, ნაკლები კვეთის პუნსონით უფრო მოხერხდებოდა პატარა კვეთის მონეტების დადამლვა. ეგება, არაა შემთხვევითობა, რომ ქსნის განძის სამივე დიდრონი ორმაგი ჭედვის ცალი, გიორგი IV-ის სახელით მოჭრილი, ყველა - რუსუდანის დიდი და არა პატარა დამლით არის მონიშნული (№№60-61, 63).

ეგება ეს არის ე.წ. პატარა დამლის გაჩენის მიზეზი? ანუ, ხომ არ შეიძლება რუსუდანის 2 დამლის ჩასახვა-გამოყენების ისტორია შემდეგნაირად წარმოვიდგინოთ: ჯერ შემოიღეს დიდი დამლა, მაგრამ, მალევე დარწმუნდნენ, რომ მისი გამოყენება, განსაკუთრებით პატარა ნომინალის მონეტების დასადამლად - არაპრაქ-

³⁸ Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", 93.

ტიკული იყო; დამლის პუნსონზე ამოჭრისა და მონეტაზე პუნსონით ზემოქმედების სირთულეზე რომ აღარაფერი ვთქვათ. ამის საფუძველზე მიიღეს გადაწყვეტილება საქმე გაეადვილებინათ, და შემოიღეს უკვე პატარა დამლა, რომელიც, არსებითად, დიდი დამლის ცენტრალურ ფრაგმენტს წარმოადგენს.

მაგრამ, ამ ჰიპოთეზას, თითქოს, ეწინააღმდეგება ფაქტობრივი, კერძოდ, სამონეტო მასალა: დავით კაპანაძის მტკიცებით, იმ იშვიათ შემთხვევაში (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის №№10652, 10659, 10660), როდესაც მონეტაზე ორივე დამლაა, რუსუდანის დიდი დამლა ყოველთვის პატარაზეა დარტყმული.³⁹

საკითხი, ვფიქრობთ, შემდგომ კვლევას საჭიროებს.

განძის წონითი ანალიზი

უკვე აღვნიშნეთ, რომ განძის შესწავლილი მონეტარული ნაწილის საერთო წონაა 1018.34 გ.

როგორც მონეტების რაოდენობით, ასევე მათი საერთო წონით, განძი ძალიან დიდი არ არის. რასაკვირველია ეს არ არის ე.წ. საფულე,⁴⁰ მაგრამ, ცნობილია იმავე ჯგუფის ბევრად უფრო დიდი ზომის განძებიც, რომლებიც მოითვლიან 387-ზე მეტ, 475, 1460 მონეტასაც კი (შესაბამისად, წითელი ხიდის, დიღმისა და ნიჩბისის განძები).⁴¹

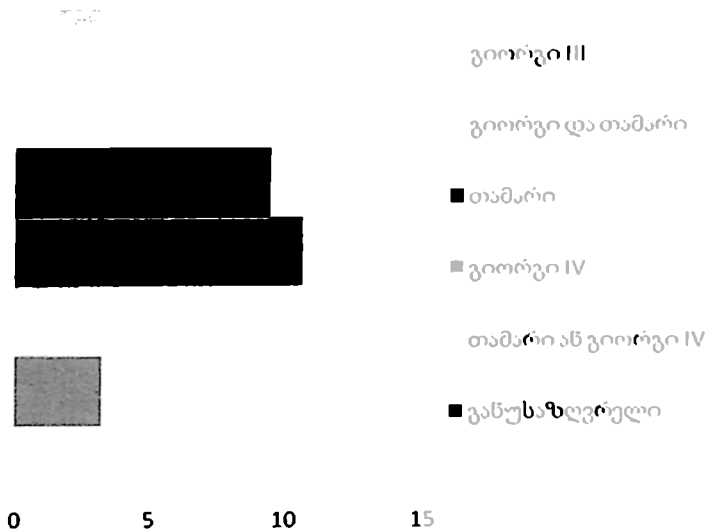
³⁹ Капанадзе, "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси", 84.

⁴⁰ ირაკლი ფალავა, "ქართველ მეფეთა XII-XIII საუკუნეების მონეტების საფულე ქვემო ქართლიდან", *ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების მოამბე* №1 (2020), 52-62.

⁴¹ Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 70-71, 73.

უპრიანი იქნებოდა, შეგვესწავლა განძის ცალკე-
ული კომპონენტების წონითი მაჩვენებლები.

ქსნის განძის მონეტების საშუალო წონა (გ)

დიაგრამა 9

ემიტენტის მიხედვით დაჯგუფებული მონეტების
წონების შეჯამებით, ირკვევა, რომ გიორგი III-ის 19 მო-
ნეტის საერთო წონაა 146.73 გ (განძის მონეტარული ნა-
წილის წონის 14.4%), ცალი მონეტის საშუალო წონა კი
7.72 გ გამოდის; თამარის 43 მონეტისთვის ეს მაჩვენებ-
ლები არის შესაბამისად 404.4 გ (39.4%) და 9.40 გ; გიორ-
გი IV-ს 40 მონეტისთვის კი 425.0 გ (41.7%) და 10.6 გ; თა-

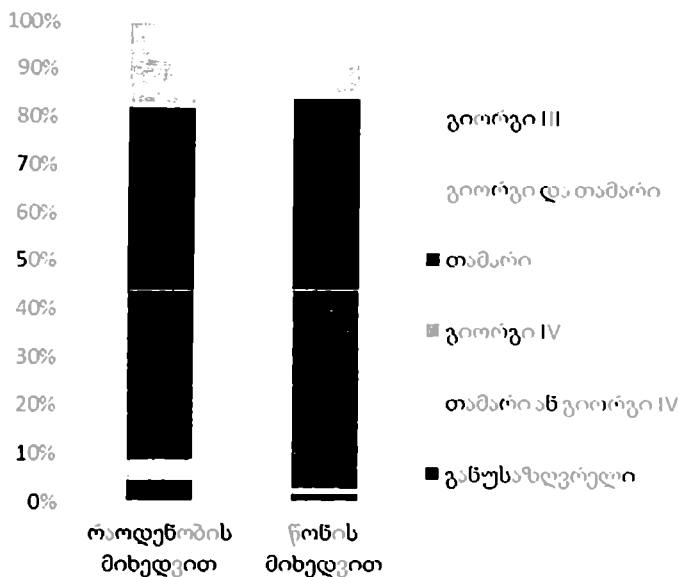
მარისა და გიორგის ერთადერთი მონეტის წონაა 13.92 გ (განძის მონეტარული ნაწილის წონის 1.4%); თამარისა ან გიორგი IV-ის 5 მონეტისთვის ეს მაჩვენებლები არის 11.91 გ (1.2%) და 2.38 გ; განუსაზღვრელი 5 მონეტისთვის კი 16.34 გ (1.6%) და 3.27 გ (განუსაზღვრელი მონეტების შემთხვევაში საშუალო წონა ბევრად უფრო ნაკლებია, განსაზღვრულ მონეტებთან შედარებით. ეს გასაგებიცაა, უფრო დიდი წონისა და ზომის რომ ყოფილიყო, ზედაპირი მონეტას უკეთ შეენახებოდა და განუსაზღვრელი არ დარჩებოდა). განძის მონეტის საშუალო წონის მაჩვენებლები წარმოდგენილია დიაგრამის სახით. იხ. დიაგრამა 9.

დიაგრამა 10 კი გვიჩვენებს, რომ განძის შემადგენლობა ემიტენტების მიხედვით თითქმის იდენტურია ორივე პარამეტრით განხილვისას: როგორც სხვადასხვა ემიტენტის მიერ გამოშვებული მონეტების რაოდენობის, ასევე წონის მიხედვით.

ჩვენი განძის მონაცემებით მაინც, გიორგი III-ის საშუალო მონეტა თითქოს, რამდენადმე უფრო ნაკლებ-წონიანია, ვიდრე თამარისა, ან, მით უფრო, გიორგი IV ლაშასი; თუმცა, ამის სამტკიცებლად აუცილებელია დამატებითი მეტ-ანალიზის გაკეთება, დაკვირვებათა მეტი რიცხვით, სხვადასხვა განძიდან, მონაცემების სტატისტიკური დამუშავებით. თუმცა, ემპირიული დაკვირვებებითაც, გიორგი III-ის მონეტებში უფრო ხშირად გვხვდება შედარებით თხელი ეგზემპლარები; ასე რომ, ლოგიკურია, ნაკლები წონაც ქონდეთ. როგორც ჩანს, მონეტის სისქის ამგვარი სხვაობა რამდენადმე განსხვავებული ტექნოლოგიური ხერხებით უნდა აიხსნას – გიორგი III-ის მონეტები მისი შვილისა და შვილთაშვილის

მონეტებთან შედარებით უფრო ხშირად გამოიკვეთებოდა, სიქებით ზემოქმედებამდე.⁴²

ქსნის განძის შემადგენლობა (%)

დიაგრამა 10

“ორმაგი ჭედვის” მონეტები

ჩვენი განძის შემთხვევაში, ორმაგი ჭედვისაა გიორგი III-ის⁴³ ორი (გიორგი III-ის მონეტების 10.5%, გან-

⁴² ფალავა, „რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?“.

⁴³ დღეისთვის უკვე დადგენილია, რომ ე.წ. მრავალმაგი ჭედვის მონეტების გამოშვება უკვე დიმიტრი I-მა დაიწყო, დავით აღმაშენებლის ძემ. ირაკლი ფალავა, დავით ბლიაძე, პავლე ჭუმბურიძე, „და-38

ძის შესწავლილი ნაწილის მონეტების 1.8%); თამარის ერთი (თამარის მონეტების 2.3%, განძის 0.9%); და გიორგი IV ლაშას სამი მონეტა (გიორგი IV-ის მონეტების 7.5%; განძის 2.7%); ამ ექვს მონეტაზე სიქების ორ-ორი ანაბეჭდია, თითოს მაგიერ.

აღსანიშნავია, რომ არ შეინიშნება მკაფიო კანონზომიერება ე.წ. “ქართული” და “არაბული” სიქების ანაბეჭდების უერთიერთმიმართების კუთხით. გიორგი III-ის ორივე (№№1, 3) და თამარის ერთ მონეტაზე (№24) “ქართული” და “არაბული” ანაბეჭდები ერთსა და იმავე მხარეს არის დაჯგუფებული; გიორგი IV-ის სამი მონეტის (№№60-61, 63) შემთხვევაში კი – სხვადასხვა მხარეს.

როგორც დავინახეთ, ორმაგი ჭედვის მონეტები შეადგენს ამ განძის შედარებით მცირედ ნაწილს (ჯამურად, 6 მონეტა 113-დან, 5.3%; მაგრამ, საერთო წონის 15.1%). თუმცა, გამოცდილება გვკარნახობს, რომ რამდენიმეჯერ ნაჭედი მონეტების ხვედრითი წილი სხვადასხვა განძში მნიშვნელოვნად მერყეობს; ზოგიერთი განძი *მრავალმაგი* ჭედვის მონეტებს ექსკლუზიურად თუ არა, დიდი რაოდენობით მაინც შეიცავს; ასეთია, მაგალითად, ევგენი პახომოვის მიერ აღწერილი მეტეხის 1889 წლის განძი, რომელშიც მრავლად შედიოდა არათუ *მრავალმაგი* ჭედვის, არამედ, ფიგურული ცალებიც კი.⁴⁴ საკითხი დამატებით შესწავლას საჭიროებს – ამ შემთხვევაშიც, აუცილებელია სხვადასხვა განძის მონაცემების მეტა-ანალიზი.

ვით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეების უწესო ჭედვის მონეტები სიქების ერთზე მეტი წყვილი ანაბეჭდით”, *ქართული ნუმიზმატიკური საზოგადოების მოამბე*, №1 (2020), 24-34.

⁴⁴ Пахомов, *Монеты Грузии*, 97.

არასტანდარული და ანომალური კალიგრაფიის მონეტები

რამდენიმე მონეტა განძის შემადგენლობიდან აშკარად არასტანდარტულია, გამოირჩევა რა ლეგენდების კალიგრაფიით.

ამგვარი მონეტები, კალიგრაფიის მიხედვით, შეიძლება დაიყოს ორ ჯგუფად.

საყურადღებოა თამარის ორი მონეტა №№39, 48 - სადაც სიტყვაში **كوره** ფრაგმენტი **ك** წერია იგივე სტილით, როგორც თამარ-დავით სოსლანის წესიერი ჭედვის მონეტებზე (სურ. I).

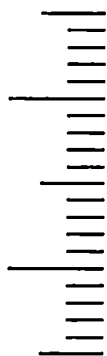

სურ. I

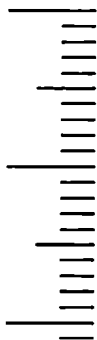
ეს ორი მონეტა (№თამარის მონეტების საერთო რაოდენობის 4.7%, 2/43) საკმაოდ დამაფიქრებელია; გვაპარაუდებინებს, შესაბამისი ზურგის სიქის დამზადებაზე იგივე ხელოსანი ხომ არ მუშაობდა, რაც თამარ-დავით სოსლანის წესიერი ჭედვის მონეტების ზურგის სიქაზე; და პირიქით – საზოგადოდ, შეუსწავლელია, თამარის წესიერი და უწესო ჭედვის სპილენძის მონეტების

მოსაჭრელად გამიზნულ სიქებზე, ჩვეულებრივ, სხვა-
დასხვა ხელოსანი / ხელოსნები მუშაობდნენ თუ არა.

39.

48.

საფიქრებელია, რომ 1200 წლის შემდგომ⁴⁵ თამარის
უნესო და წესიერი მონეტების ჭედვა მეტ-ნაკლებად პა-
რალელურად წარმოებდა.

⁴⁵ თამარისა და დავით სოსლანის სახელით მოჭრილი წესიერი ჭედ-
ვის მონეტები დათარიღებულია - იშვიათი გამონაკლისების გარდა,

მაგრამ, გვხდება მონეტები მდარე, ანომალური კალიგრაფიით შესრულებული ლეგენდებითაც. თამარის მონეტებიდან ასეთია, როგორც ჩანს, №84. არაბული ლეგენდის კალიგრაფია ნორმალურია, მაგრამ გარკვეულ ეჭვს ბადებს შუბლის წრიული ასომთავრული ლეგენდა, კერძოდ, ის ორი გრაფემა (ყზ), რომელიც მოხვდა სამონეტო ნამზადზე, და სივრცე მათ შემდეგ.

84.

გიორგი IV ლაშას მონეტებიდან ზოგიერთის კალიგრაფია და ზედწერილები – ვგულისხმობთ, როგორც ქართულ (ასომთავრულ), ასევე არაბულ ლეგენდებს – აშკარად ანომალურია; ასეთია მონეტები №№32, 55, 63, 69, 79. ცალ-ცალკე განვიხილავთ თითოეული მონეტის თავისებურებებს, გამოსახულებების ქვეშ.

ქართული ქორონიკონის 420 წლით, რაც ქრისტეშობიდან სწორედ რომ 1200 წელს შეესაბამება. Пахомов, *Монеты Грузии*, 94-95; Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 58-59.

32.

შუბლის ცენტრალური ასომთავრული ლეგენდა, მართალია მეტწილად რუსუდანის დამლით არის გაჭყლეტილი, მაგრამ რაც შერჩა, მაინც გაკვირვებას იწვევს. ჩვენებური წაკითხვა (კითხვის ნიშნით) - **ⴗⴗ..?** საკმაოდ პირობითია. ვერ გამოვრიცხავთ, რომ აღნიშნული მონეტა მინაბაძიც იყოს, მიუხედავად ზურგის გამართული არაბული ლეგენდისა.

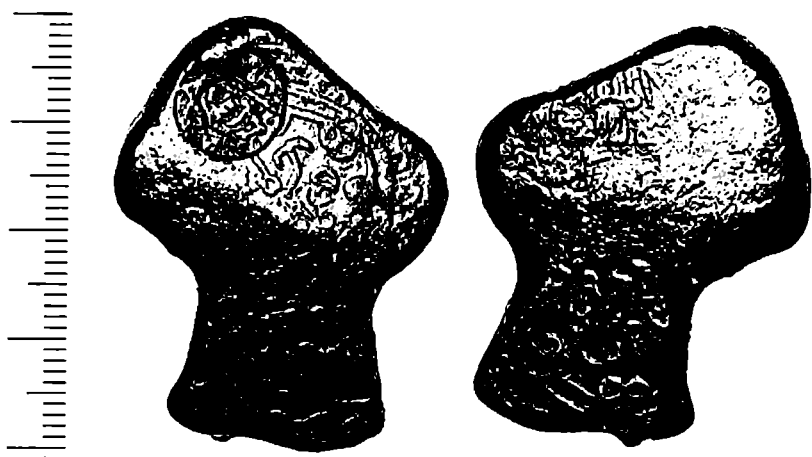
55.

კალიგრაფია ძალიან უხეშია. შუბლის წრიული "ასომთავრული" ლეგენდის გრაფემებს დაკარგული აქვთ მსგავსება ასომთავრულთან. ზურგის ცენტრა-

ლურ არაბულ ლეგენდაში გრაფემები ოღრო-ჩოღროდ არის განლაგებული.

63.

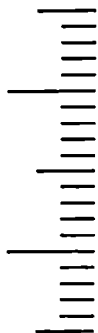
შუბლის ცენტრალური ასომთავრული ლეგენდა სარკისებურად არის მოყვანილი. გრაფემების მოყვანილობა არასტანდარტულია; თვალში საცემია, მაგალითად, ანომალური ძ, რომელიც, გამონაკლისის სახით, არ არის სარკისებური (?), და მონოგრამა **ჟ**-ის სპეციფიკური იერი. ზურგის არაბული ლეგენდა ნორმალურია.

უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი კალიგრაფიის, სარკისებური ასომთავრული ლეგენდის მატარებელი გიორგი IV-ს მონეტები სხვა დროსაც შეგვხვედრია (ანუ, არ არის დამახასიათებელი ექსკლუზიურად ამ განძისთვის).

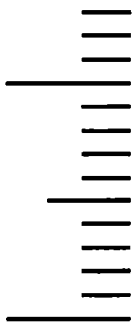
შუბლის ცენტრალური ასომთავრული ლეგენდის სტრიქონები არ არის პარალელური (მონეტაზე სიქების ორჯერ დარტყმის ნიშნები, თითქოს, არ ეტყობა); წრიული წარწერის ასომთავრული ლეგენდის გრაფემების მოყვანილობა, თითქოს, ასევე, არასტანდარტულია. ზურგის არაბული ლეგენდებიც იმდენად ანომალურია, როგორც წრიული, ასევე ცენტრალურიც, რომ ვერც კი იკითხება.

79.

შუბლის ცენტრალური ასომთავრული ლეგენდის გრაფემების მოყვანილობა საკმაოდ მდარეა. იგივე შეიძლება ითქვას ზურგის არაბული ლეგენდის გრაფემებზედაც.

98.

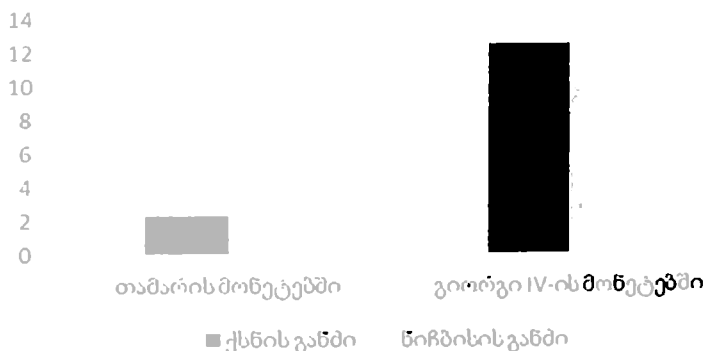

შუბლის ცენტრში ასომთავრული მონოგრამა, შედგენილი **ქ** გრაფემებისგან, საკმაოდ ანომალურია. აშკარაა, რომ ხელოსანს არ ესმოდა, რომ სიქაზე ორი ასოსგან შემდგარ მონოგრამას კვეთდა. ზურგის ცენ-

ტრალური არაბული ლეგენდის სტრიქონები არ არის ერთმანეთის პარალელური.

ამგვარი, ანომალური მონეტების პროცენტული წილი განძის შესწავლილ ნაწილში შეადგენს 2.3%-ს თამარისთვის (1/43), და 12.5%-ს (sic) გიორგი IV-სთვის (5/40); მთლიანი განძისთვის კი, გიორგი III-ისა და განუსაზღვრელი მონეტების ჩათვლით – 5.3%-ს (6/113). ეს ციფრები შეესაბამება დავით კაპანაძის დაკვირვებას; 1961 წლის ნიჩბისის განძში მკვლევარმა გამოყო “ყალბი” (როგორც ის მათ უწოდებს) მონეტებიც, 1.5%-ზე ოდნავ მეტი თამარის მონეტებში და 10%-ზე მეტი (sic) გიორგი IV-ის მონეტებში.⁴⁶ იხ. დიაგრამა 11.

ანომალური მონეტების სიხშირე ქსნისა და ნიჩბისის განძებში (%)

დიაგრამა 11

⁴⁶ Капанадзе, “Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси”, 82.

ამგვარად, ანომალური ლეგენდების მატარებელი მონეტების არსებობა ეჭვს არ იწვევს. ფაქტია, რომ ეს ფენომენი განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება გიორგი IV ლაშას მონეტებში.

მაგრამ, გაურკვეველია ამგვარი მონეტების ბუნება: ეს მონეტები

1) (იმ დროის) ნაყალბევია (მიმოქცევისთვის განკუთვნილი, კანონიერ ფულად გასასაღებლად განკუთვნილი ყალბი მონეტებია);

2) (მეტ-ნაკლებად თანადროული) მინაბადებია (რომელიც სადღაც საქართველოს სამეფოს მიმდებარედ იჭრებოდა (იქნებ, ჩრდილოეთ კავკასიაში?); თუ, სულაც,

3) საქართველოს სამეფოს ოფიციალური ზარაფხანის ნაწარმს წარმოადგენს, ოღონდ, მოჭრილს სიქეებით, რომელზედაც გაუწაფავი ხელოსანი მუშაობდა? თუ გავითვალისწინებთ ეპოქის ქართული მონეტების მასობრივად გამოშვების ფაქტს (რაც დასტურდება შემონახული ცალების რიცხვითა და ნაირნაირი წვრილი სახესხვაობების დიდი რაოდენობით არსებობით⁴⁷), ვერ გამოვრიცხავთ, რომ მზა პროდუქციაზე ხარისხის კონტროლი შეიძლება სულ არ ყოფილიყო მკაცრი.

ცალსახა პასუხი ჩვენს მიერვე დასმულ შეკითხვაზე არ გვაქვს. საკითხი საგანგებო შესწავლა-ანალიზს საჭიროებს.

ერთი რამ კი ცხადია - მიუხედავად მათი წარმოშობისა, მოსახლეობა ამ მონეტებს ცნობდა (ანუ, ვერ ცნობდა მათ ანომალურობას, თუ უგულებელყოფდა მას) და ანგარიშსწორების კანონიერ / მისაღებ საშუა-

⁴⁷ Пахомов, *Монеты Грузии*, 92-93, 97-99; კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 75-78.

ლებად მიიჩნევდა (თორემ, არ მოხდებოდა ამ ანომალური მონეტების ტეზავრაცია სტანდარტულ მონეტებთან ერთად); თუმცა, მოსახლეობის ესეთი დამოკიდებულება, შეიძლება განპირობებული ყოფილიყო იმ ფაქტითაც, რომ ტეზავრაციამდე ამ მონეტების ვალიდურობა დადასტურდა სახელმწიფოს მიერ – *თითქმის ყველა* ანომალურ მონეტას (თამარის 1 მონეტას 1-დან, გიორგი IV ლაშას 4 მონეტას 5-დან, 80.0%, რაც ჩვეულებრივი ციფრია გიორგი IV-ის მონეტების რუსუდანის დამლით დადამლვის კუთხით) დარტყმული აქვს რუსუდანის პატარა დამლა. ანუ, დამლის დატანით რუსუდანის ხელისუფლება გამოდიოდა ამ მონეტების ლეგალური სტატუსის გარანტიად; თუმცა, ამ შემთხვევაშიც, საკითხავია, დამლის დატანით რუსუდანის ხელისუფლებამ

- 1) დაადასტურა მიმოქცევაში უკვე მყოფი ლეგალური მონეტების სტატუსი, თუ,
- 2) რაიმე გზით ხაზინაში მოხვედრილი, *ყალბი მონეტების ლეგალიზაცია* მოახდინა, და შემდეგ ისინი კვლავ სამონეტო მიმოქცევაში ჩაუშვა?

სხვადასხვა მონარქის სიქების კომბინირება

საგანგებოდ განხილვის ღირსია ერთი, ასე ვთქვათ, ჰიბრიდული მონეტა (№50), რომლის შუბლის მოსაჭრელადაც გამოყენებულია თამარის შუბლის სიქა (კარგად ჩანს თამარის ხელრთვა), ზურგის მოსაჭრელად კი გიორგი IV-ის ზურგის სიქა (ცენტრალური არაბული ზედწერილის პირველ სტრიქონში არის *მეფეთა მეფე* და არა *დედოფალი დიდებული*; წრეზედაც გიორგი IV-ის სპარსული წარწერა მიუყვება, და არა თამარის არაბული). ეს მონეტა, ბუნებრივია, ქრონოლოგიურად

უფრო გვიანდელი სიქით უნდა დათარიღდეს, ანუ, გიორგი IV ლაშას ზეობით.

50.

ეს მონეტა უნიკალური არ არის. შესაძლოა, სწორედ ამგვარ ჰიბრიდს გულისხმობდა ვიქტორ ლანგლუა,⁴⁸ თუმცა კი, მის მიერ აღწერილ, და ჩანახატის (და არა ფოტოს!) სახით წარმოდგენილ ეგზემპლარზე ცენტრალური არაბული ზედწერილი გადმოცემულია ავტორის მიერ, როგორც

الملك المعظم

მეფე დიდებული

მაშინ როდესაც თამარის მონეტებზეა

الملكة المعظمة

დედოფალი დიდებული

ხოლო გიორგი IV-ის მონეტებზეა

الملك الملوک

მეფე მეფეთა

⁴⁸ Victor Langlois, *Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'à nos jours* (Paris: L'imprimerie Impériale, 1860), 67-68.

ხოლო ზურგის წრიულ ზედწერილს ვიქტორ ლანგლუა კითხულობდა ისე, როგორც ის თამარის მონეტებზეა მოცემული:

ضا عف الله جلالها و مد ظلالها و ايد اقبالها

გააორკეცოს ღმერთმა დიდება მისი, განავრცოს ჩრდილი მისი და განამტკიცოს წარმატებები მისი

არ არის გამორიცხული, რომ, მართალია ევგენი პახომოვი, როდესაც მონეტის ზედწერილების ამგვარ წაკითხვას ნებისმიერად და გაუგებრობის შედეგად მიიჩნევს.⁴⁹ მეორეს მხრივ კი, სვადასხვა - თამარისა და გიორგი IV-ის სიქებით მოჭრილი ჰიბრიდული მონეტების არსებობას ადასტურებს დავით კაპანაძე (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის №3155); ავტორის მიხედვით, მონეტის შუბლი მოჭრილია თამარის სიქით (როგორც ჩანს, თამარის შუბლის სიქით), ზურგი კი – “ლაშა გიორგის სიქით” (შუბლის, თუ, უფრო, ალბათ, ზურგის სიქით?).⁵⁰

ამგვარი ჰიბრიდული მონეტების არსებობა შუქს ჰფენს ზარაფხანის სამუშაო ყოფაზე – დავით კაპანაძეს რომ დავესესხოთ, “ეს ალბათ იმით უნდა ავხსნათ, რომ თამარის მონეტის ზოგიერთი ვარიანტი და ლაშა გიორგის სამონეტო ტიპი 1210 წელს იჭრებოდა ერთსა და იმავე ზარაფხანაში და მუშაობის დროს ხელოსნებმა სიქები არიეს”.⁵¹ ჩვენ კი დავამატებდით, რომ, როგორც

⁴⁹ Пахомов, *Монеты Грузии*, 101.

⁵⁰ კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 78; Давид Капанадзе, “Комментарии”, Пахомов Евгений. *Монеты Грузии* (Тбилиси: Мецниереба, 1970), 300-301.

⁵¹ კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 78.

ჩანს, 1210 წლისთვის, როდესაც ტახტზე გიორგი IV ლაშა ავიდა და საკუთარი საფასის გამოშვება დაიწყო, ზარაფხანაში კვლავინდებურად ინახებოდა თამარის სამონეტო სიქები, რომლებიც (მაშინვე?) არ გაუნადგურებიათ (და, შეცდომით, იყენებდნენ კიდევაც, რაღაც დროის განმავლობაში).

ავტორები იმედოვნებენ, რომ ქსანთან ნაპოვნი განძის პუბლიკაციით, და, შესაბამისად, სამეცნიერო კუთხით, მისი გადარჩენით, მცირედ წვლილს მაინც შეიტანენ შუასაუკუნოვანი საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეში.

გიორგი III-ის
უნესო ჭედვის
სპილენძის
მონეტები
(გვიანდელი ტიპის)

მოგვეყავს სამონეტო ტიპის აღწერილობა:⁵²

შუბლი: ცენტრში გიორგის სახელის ერთასოიანი დაქა-
რამება

ჟ

გ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარ-
დული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლე-
გენდაა

كيوركى / ملك / الملوك / احسام / المسيح

ქიურქი [გიორგი] / მეფე / მეფეთა / მახვილი / მესიისა

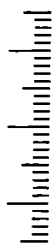
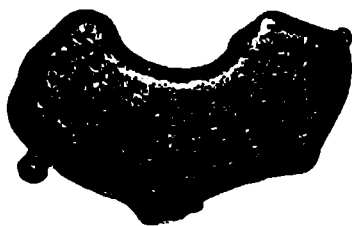
ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის
ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია,
გარეთა ხუთ ბუდეში კი არაბული ლეგენდაა:

المقتفى / الامر / الله / امير / المومنين

ალ-მუქთაფი / ლიამრ / ალლაჰ / ამირა / მართლმორ-
ნმუნეთა

⁵² Пахомов, Монеты Грузии, 81; კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა,
72; Пагава, Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии, 54-55.

1.

კვეთა 22-45 მმ, წონა 28.90 გ

მონეტას სიქების წყვილი ორჯერ დაარტყეს.

შუბლი 1 (მარცხნივ): ცენტრში

ქ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები;

შუბლი 2 (მარჯვნივ): როგორც შუბლი 1

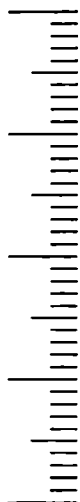
ზურგი 1 (მარჯვნივ): ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში კი არაბული ლეგენდის ფრაგმენტია:

... / الله / امير / ...

ზურგი 2 (მარცხნივ): როგორც ზურგი 1; არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი:

... / الله / ...

2.

კვეთა 12-38 მმ, წონა 12.63 გ

შუბლი: ცენტრში

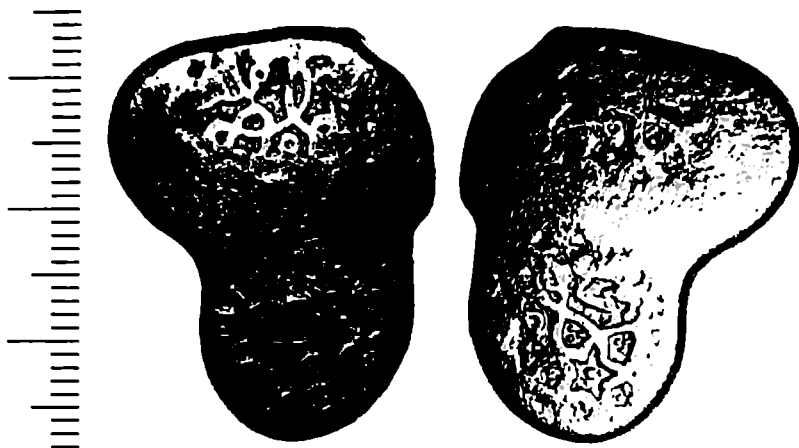
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდის ფრაგმენტია:

... / 𐌲𐌿 / ...

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში კი არაბული ლეგენდის ფრაგმენტებია

3.

კვეთა 16-32 მმ, წონა 14.54 გ

მონეტას სიქების წყვილი ორჯერ დაარტყეს.

შუბლი 1 (ზემოთ): ცენტრში

ქ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარ-
დული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში

... / وکی / ملک /

შუბლი 2 (ქვემოთ): როგორც შუბლი 1; ვარდულის გა-
რეთა ხუთ ბუდეში

... / کیورکی /

ზურგი 1 (ზემოთ): ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარ-
ჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი
ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / ی / الامر /

ზურგი 2 (ქვემოთ): როგორც ზურგი 1. გარეთა ხუთ ბუ-
დეში

... / المقتفى / الامر ...

4.

კვეთა 16-29 მმ, წონა 11.0 გ

შუბლი: ცენტრში

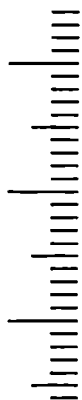
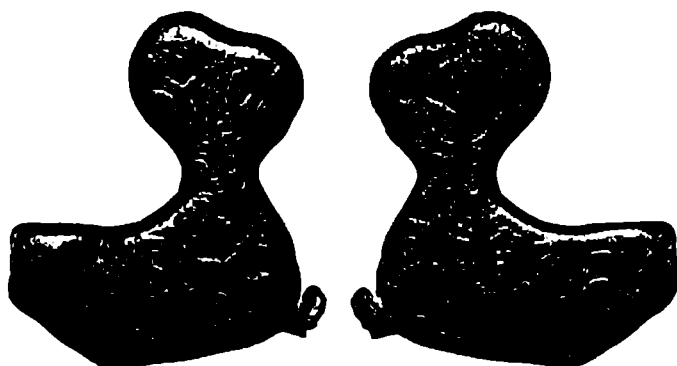
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარ-
დული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლე-
გენდის ფრაგმენტი

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის
ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია,
გარეთა ხუთ ბუდეში

... / المقتفى / الله / امير / المو ..

5.

კვეთა 14-27 მმ, წონა 8.73 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ

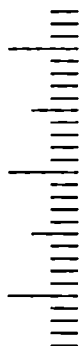
ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდაა

... / سام / ... / ..

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / امير / ...

6.

კვეთა 21-26 მმ, წონა 11.32 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარ-
დული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში

... / ملك / ...

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის
ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია,
გარეთა ხუთ ბუდეში

المقتفى / لام. / ... / مير / المومنين

7.

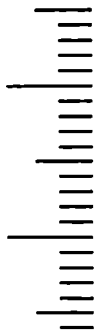
კვეთა 14-26 მმ, წონა 5.73 გ

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

المقتنى / ... / ..و.

8.

კვეთა 20-21 მმ, წონა 5.22 გ

შუბლი: ცენტრში

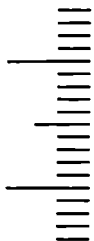
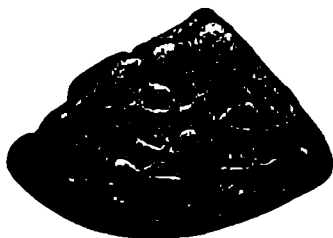
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / المقتفى / الامر ...

9.

კვეთა 18-21 მმ, წონა 4.21 გ

შუბლი: ცენტრში

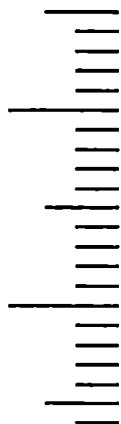
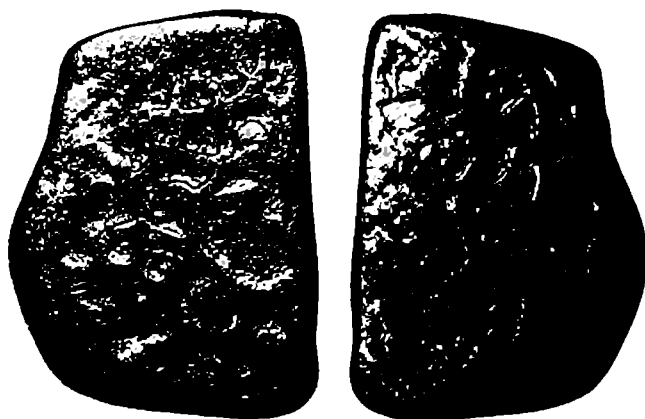
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / الله / ...

10.

კვეთა 15-21 მმ, წონა 4.18 გ

შუბლი: ცენტრში

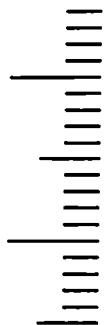
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარ-
დული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის
ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია,
გარეთა ხუთ ბუდეში კი არაბული ლეგენდაა:

..المو / ... / الامر / ...

11.

კვეთა 18.5-20 მმ, წონა 4.74 გ

შუბლი: ცენტრში

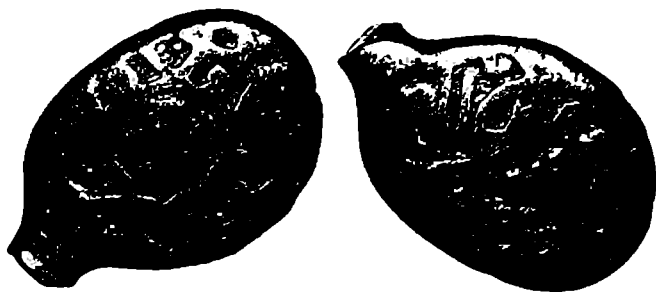
ქ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარ-
დული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის
ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია,
გარეთა ხუთ ბუდეში

... / لا امر / الله / امير / ...

12.

კვეთა 14-20 მმ, წონა 3.75 გ

შუბლი: ცენტრში

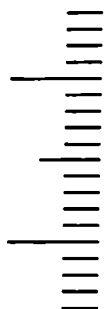
უ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში კი არაბული ლეგენდაა:

المقد. / ... / المومنين

13.

კვეთა 18.5-19 მმ, წონა 3.65 გ

შუბლი: ცენტრში

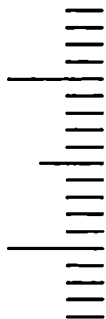
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში კი არაბული ლეგენდაა:

... / الله / امير / المو..

14.

კვეთა 17-19 მმ, წონა 6.70 გ

შუბლი: ცენტრში

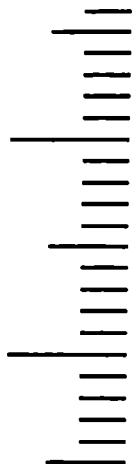
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / (؟) امیر / ...

15.

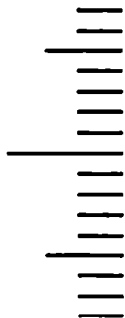
კვეთა 14-19 მმ, წონა 5.26 გ

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდუ-
ლი

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის
ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია,
გარეთა ხუთ ბუდეში

نفي / ... / المو

16.

კვეთა 17-19 მმ, წონა 4.56 გ

შუბლი: ცენტრში

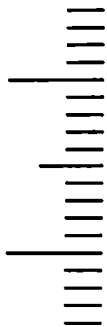
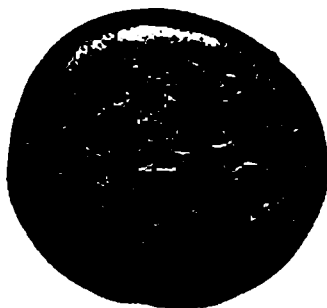
ღ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / الله / ...

17.

კვეთა 17-18 მმ, წონა 5.64 გ

შუბლი: ცენტრში

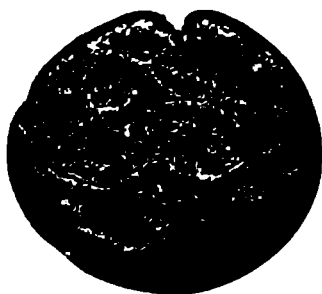
ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია, გარეთა ხუთ ბუდეში

... / لا امر / الله / ...

18.

კვეთა 16-17 მმ, წონა 3.49 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული; ვარდულის გარეთა ხუთ ბუდეში არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია

19.

კვეთა 13.5-14 მმ, წონა 2.48 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ

ირგვლივ ხვეული ხაზებისგან შემდგარი რთული ვარდული

ზურგი: ხვეული ხაზები ქმნის რთულ ჩარჩოს, რომლის ცენტრალური ნაწილიც ხუთ-ფურცლიანი ვარდულია

თამარის უნესო ჭედვის სპილენძის მონეტები

მოგვყავს სამონეტო ტიპის აღწერილობა:⁵³

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (იშვია-
თად, შვიდ- ან რვანასკვნიანი) ჩარჩო და შემდეგ რკალი,
რომლის გარეთაც წრიულად მოყვანილია ასომთავრუ-
ლი ლეგენდა:

† ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ლ(ვ)თ(ისაით)ა იქნა ჭ(ე)დაი

ვ(ე)ცხლ(ი)ს(ა)ი ამ(ი)ს ქ(ო)რ(ონი)კ(ო)ნს(ა) უზ

[407 = ქრისტეშობიდან 1187⁵⁴]

ირგვლივ რკალი.

⁵³ აღწერილობა მოგვყავს გოჩა ჯაფარიძის შესწორების გათვალის-
წინებით. Пахомов, Монеты Грузии, 90-94; კაპანაძე, ქართული ნუ-
მიზმატიკა, 75-76; ჯაფარიძე გოჩა, საქართველოს და მახლობელი
აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედ-
ში, 245-246; Пагава, Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии,
56-57.

⁵⁴ ზოგიერთ ეგზეგმულარზე კარგად იკითხება **წ**ს [ქართული ქორო-
ნიკონის 430, = ქრისტეშობიდან 1210] და არა **წ**ხ. თუმცა, ვინაიდან
ხ და **წ** გრაფიკულად ძალიან მსგავსია, პირადად ჩვენ მაინც იმ აზ-
რისკენ ვიხრებით, რომ თარიღი 430 ხელოსნის შეცდომას წარმო-
ადგენს. საკითხის ანალიზი სცდება ჩვენი ამჟამინდელი ამოცანის
ფარგლებს.

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

جلال الدنيا و الدين

تامار بنت كيوركى

ظهير المسيح

⁵⁵اعز الله انصاره

დედოფალი დიდებული

შეენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა

თამარ ასული გიორგისა

მესიის თაყვანისმცემელი

განადიდოს ღმერთმან დამხმარენი მისნი

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა
არაბულად:

ضا عف الله جلالها و مد ظلالها و ايد اقبالها

გააორკეცოს ღმერთმა დიდება მისი, განაგრცოს

ჩრდილი მისი და განამტკიცოს წარმატებები მისი

ირგვლივ რკალი

⁵⁵ იშვიათად, მაგრამ ქვედა სტრიქონი შეცვლილია, და წარმოადგენილია ფორმულა:

ادام الله عزه

მარადჰყოს ღმერთმან ძლიერება მისი

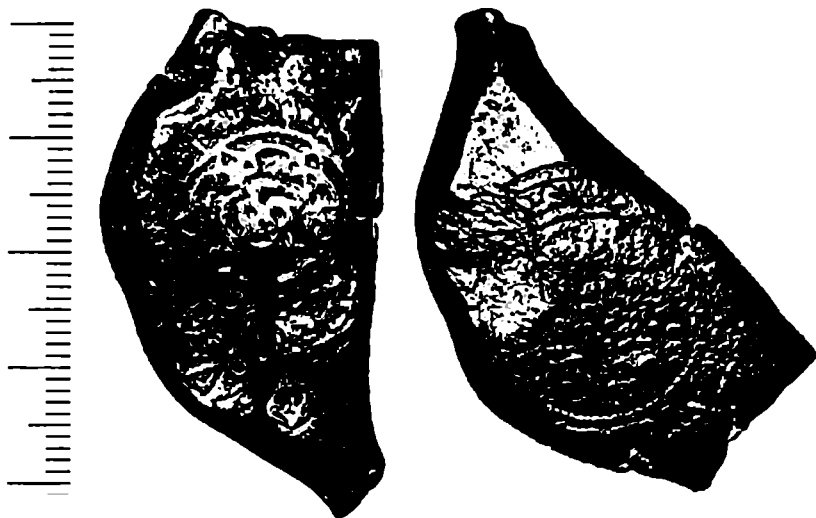

კვეთა 27-53 მმ, წონა 37.21 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული რვანასკენიანი (? ჩანს
ექვსი ნასკვი) ჩარჩო და შემდეგ წერტილოვანი რკალი.

დამღები: "რუსუდანის დიდი", "დონი"

ზურგი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი, რომელიც
გარკვევით არ იკითხება. სიქის რამდენიმეჯერ დარ-
ტყმის კვალი

კვეთა 24-45 მმ, წონა 33.46 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

სჰზცჲ...ჟცხსჟზ

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "რუსუდანის დიდი", "დონი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المع.

جلال الدنيا و ...

تامار ابنت كيوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად: ... ضا عف

კვეთა 16-43 მმ, წონა 16.86 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...**ღმსჴტხს...**

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

جلال الدنيا و الدين

تامار بنت كيوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც არაბული ლეგენ-
დის ფრაგმენტები

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

კვეთა 33-39 მმ, წონა 34.30 გ
სიქების წყვილი ორჯერ დაარტყეს.

შუბლი 1 (ზემოთ მარცხნივ): ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.

ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად მოყვანილია ასომთავრული ლეგენდა:

...**ტჲიტი**...

ირგვლივ რკალი.

შუბლი 2 (ქვემოთ): ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.

დამლეები: "დონი"

ზურგი 1 (ზემოთ): ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

جلال الدنيا و الد..

..مار ابنت ك.

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

... الله جلا (؟) ...

ზურგი 2 (ქვემოთ მარჯვნივ): ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

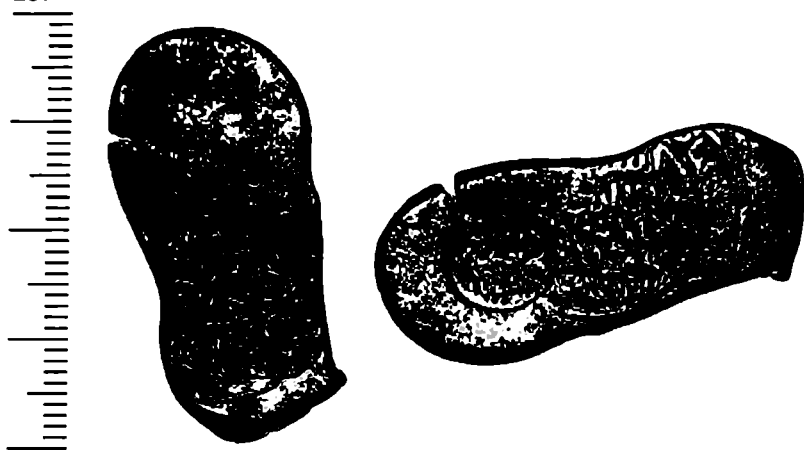
الملكة المعظمة

جلال الدنيا و الـ

تامار بنت كيو..

ظهير الـ

დამლევი: “რუსუდანის პატარა”

კვეთა 19-39 მმ, წონა 13.63 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...**ნზღუტგჱ**...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

... الملكة

... جلال الدنيا و

تامار ابنت كي.

ظهير المسد.

اعز الله انص.

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბუ-
ლი ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამღები: "რუსუდანის დიდი"

კვეთა 23-30 მმ, წონა 12.79 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომ-
თავრული ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამლები: "დონი", "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

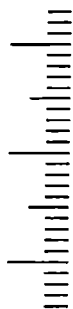
..ل الدنيا و الدي..

..مار بنت كيوركى

..ير المسيح

...انصاره

ირგვლივ რკალი

კვეთა 18-30 მმ, წონა 17.82 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...**ჴGჴსს'ზბ...**

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

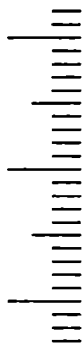
جلال الدنيا و الدين

...مار بنت كيوركى

ظهير المس...

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა
არაბულად:

ضا عف ا... .. لها

კვეთა 22-26.5 მმ, წონა 12.6 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

ზაღი

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი", "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

جلال الدنيا و الدين

تامار ابنت كيوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები

კვეთა 22.5-26 მმ, წონა 11.44 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად მოყვა-
ნილია ასომთავრული ლეგენდა:

...**ტჲმტჲსჲნჲწ**...

ირგვლივ რკალი

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

للكة المعظمة

جلال الدنيا و الد..

تامار بنت كيوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

... لاله و ...

დამლები: “რუსუდანის დიდი”

კვეთა 23-25 მმ, წონა 12.39 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...ՀԱԾՐ ՄՅՆ (?)

დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

لكة المعظمة.

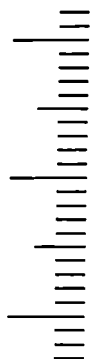
... دنيا و الدين

تامار بنت كيوركى

ظهير المسيح

... انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები

კვეთა 21-25 მმ, წონა 13.78 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

ტრიტრუჟი ზღუტგჟსს...

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة الم.

جلال الدنيا و ا.

تامار ابنت كيوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

... بها و ايد ا.

კვეთა 22-23.5 მმ, წონა 11.50 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამლები: "დონი", "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المع.

جلال الدنيا و ال.

تامار بنت كيورك.

ظهير المسيح

اعز الله ...

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

კვეთა 21-23 მმ, წონა 8.91 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი (იშვიათად, შვიდ- ან რვანასკენიანი) ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად მოყვანილია ასომთავრული ლეგენდა:

საზადიძეიძი ?ჟს

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "დონი", "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

..لملكة المعظمة

جلال الدنيا و الدين

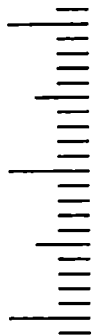
تامار بنت كيوركى

ظهير ..سيح

اعز الله ...

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

... الله جلا ...

კვეთა 22 მმ, წონა 12.71 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

შ.ს.ს.ს.ს.

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

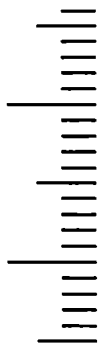
جلال ا. والدين

تامار... سوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი

კვეთა 19-21 მმ, წონა 6.51 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...**ჩხსჟსჟს...**

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

...**المعظ.**

...**ادنيا و .ا.**

...**ت بنت ك.**

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...**يد اقها**

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

37.

კვეთა 14-21 მმ, წონა 4.68 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი.

დამლები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

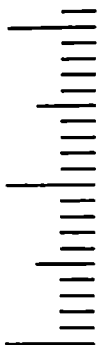
ზურგი: არაბული ლეგენდა:

... مكة المع.

... نيا و ال.

... كيورك.

ირგვლივ რკალი

კვეთა 20 მმ, წონა 6.76 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული
ლეგენდის ფრაგმენტები.

დამლები: “რუსუდანის პატარა”

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

جلال الدنيا و ...

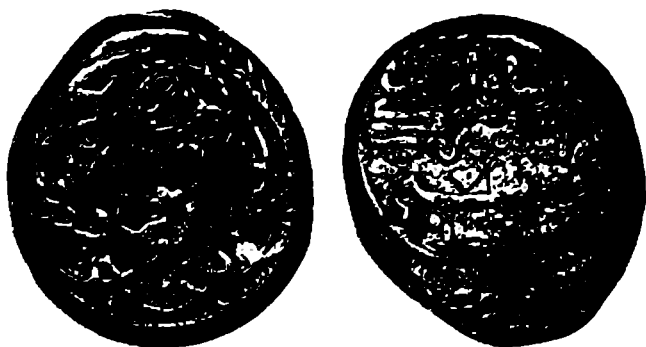
تامار بنت كيور..

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა
არაბულად:

..ها و ايد..

კვეთა 18-20 მმ, წონა 7.86 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტებია.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

ل. الدنيا و الدين

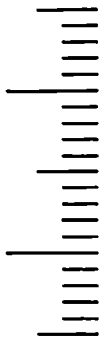
ار ابنت كيوركى

ظهير المسيح

عز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტებია

სიტყვაში كيوركى ფრაგმენტი ყ შესრულებულია იმავე სტილით, რაც თამარ-დავითის წესიერი ჭედვის მონეტებზეა.

კვეთა 19 მმ, წონა 7.92 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომ-თავრული ლეგენდის ფრაგმენტია.

დამლები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

عظمة....

... دنيا و الدين

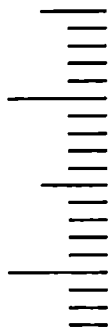
... بنت كيور..

... للمسيح

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

... ف الله ...

41.

კვეთა 18-19 მმ, წონა 7.02 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტებია.

დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

... ..

..لال الدنيا و الد..

..امار ابنت كيوركى

ظهير المسيح..

..اعز الله انصا..

ირგვლივ რკალი

კვეთა 18-19 მმ, წონა 6.39 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

...ნთჳზგჳ...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

...ملكة..

لال الدنيا و الدين..

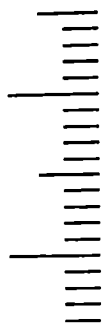
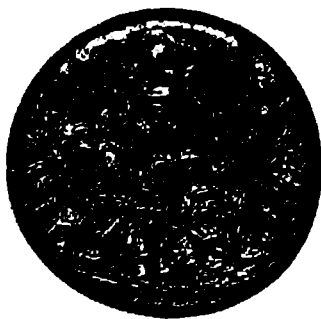
مار بنت كيوركى..

مر المسد.

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის დიდი"

43.

კვეთა 19 მმ, წონა 6.78 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:
...ჩნშ...ჟგჟნ...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

الملكة الم.

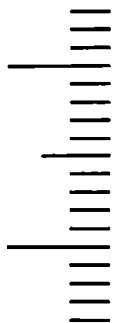
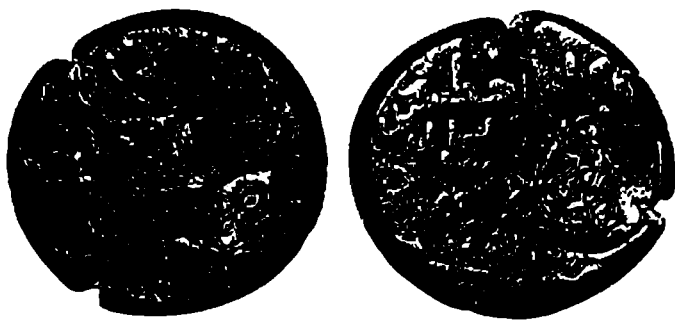
جلال الدنيا و الد.

تامار بنت كيور.

ظهير المس.

اعز الله انصا.

ირგვლივ რკალი

კვეთა 17 მმ, წონა 5.0 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი (ვერ განირჩევა) ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამლები: "დონი"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظمة

... و الدين

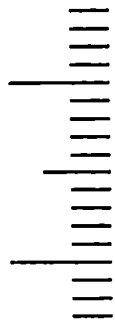
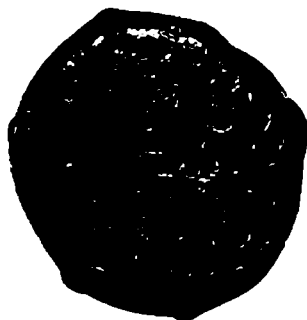
... وركى

... المسيد.

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

45.

კვეთა 17 მმ, წონა 5.28 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი.

დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

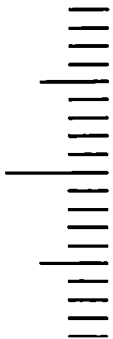
... لال ال ...

.. مار بنت كيو ..

.. هير المس ..

... الله انص ..

46.

კვეთა 17 მმ, წონა 4.89 გ

შუბლი: სიქა ორჯერ არის დარტყმული?

თამარის ხელრთვა მხედრულით.

ირგვლივ წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი
ჩარჩო (ხელრთვასთან მისი მიმართების გათვალისწინე-
ბით ცხადი ხდება რომ სიქა ორჯერ არის დარტყმული)

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

الملكة المعظم.

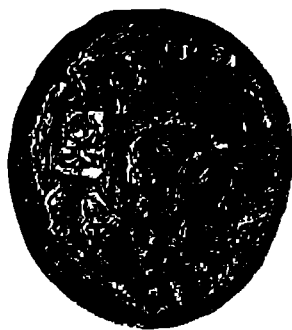
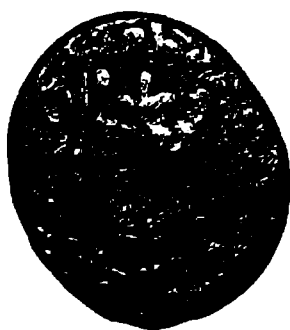
...ال و ...

...ال.

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

47.

კვეთა 15-17 მმ, წონა 2.90 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი.

დამღები: “დონი”, “რუსუდანის პატარა”

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

المعظمة

للال الدنيا و الدين

... رکی

... المسیح

... الله انصاره

ირგვლივ რკალი

კვეთა 20 მმ, წონა 8.12 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად მოყვა-
ნილია ასომთავრული ლეგენდა:

სჴზძჴი...

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "დონი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

لملكة المعظمة..

جلال الدنيا و الدين

تامار ابنت كيوركى

ظهير المسيح

اعز الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბუ-
ლი ლეგენდის ფრაგმენტი

სიტყვაში **کیورکی** ფრაგმენტი ყ შესრულებულია იმავე სტილით, რაც თამარ-დავითის წესიერი ჭედვის მონეტებზეა.

49.

კვეთა 16-17.5 მმ, წონა 5.57 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი
ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:
...**Ի... ԻԽԸՆԾԸ...**

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

الملکة المعظـ

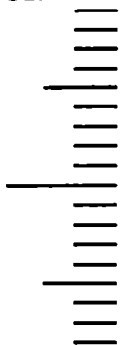
جلال الدنيا و الـ

... بنت ؟ کیور..

... الـ

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

51.

კვეთა 15-16 მმ, წონა 2.73 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო.

დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

..مكة المعظ..

..ل الدنيا و الد..

..مار بنت كيو..

ირგვლივ რკალი

კეფა 15.5-16 მმ, წონა 3.66 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი.

დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

جلال الد... ..

تا.. ابنت كي..

سر المسد..

عز الله ان..

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტებია

კვეთა 12-16 მმ, წონა 3.0 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტია

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

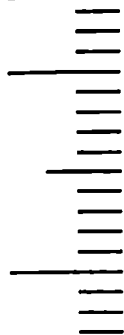
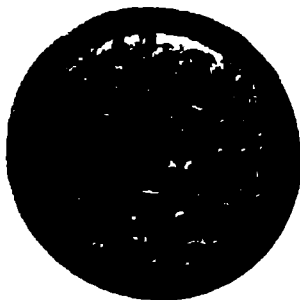
سكة.. لم.

جلال الدنيا و الدين

..ر ابنت كيورك.

..ر المس.

54.

კვეთა 15 მმ, წონა 4.86 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო
და შემდეგ რკალი.

დამღები: "დონი"

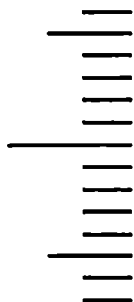
ზურგი: არაბული ლეგენდა:

ملكة المعظمة

..ل الدنيا و الد..

تأمار ابنت كيو..

56.

კვეთა 14 მმ, წონა 3.17 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

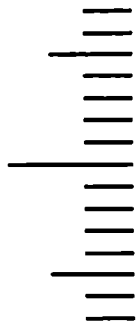
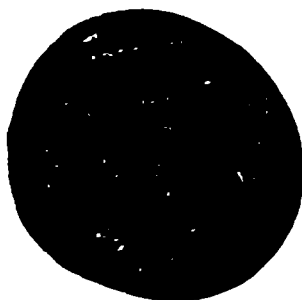
... ة.

..ل الدنيا و ال.

..سار ابنت كيورك.

ظهير المسيد.

57.

კვეთა 13-14 მმ, წონა 2.46 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო და შემდეგ რკალი

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

..لملكة المعظمة

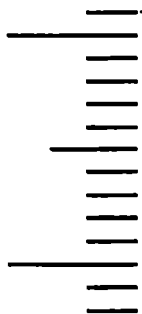
... و الدين

... ر... ..

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბუ-
ლი ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

58.

კვეთა 13 მმ, წონა 2.0 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო.
დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

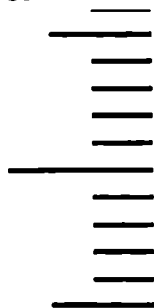
... دنيا و

كيورك.

..هـير المسيح..

... انصاره

59.

კვეთა 11 მმ, წონა 2.29 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო.

დამლეები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

..سكة المعد..

..ل الدنيا و ا..

... ابنت كيو..

78.

კვეთა 11-21 მმ, წონა 3.38 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკვნიანი
ჩარჩო და შემდეგ რკალი.

დამღები: "დონი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

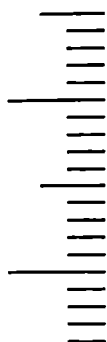
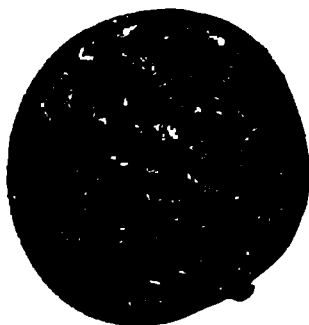
... الد ...

... بنت ...

ظهير الم.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

84.

კვეთა 18-19 მმ, წონა 7.33 გ

შუბლი: ცენტრში წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი ჩარჩოსა და რკალის ფრაგმენტი, რომლის გარეთაც ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტი:

ჟს

ირგელივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

..لملكة المعظ..

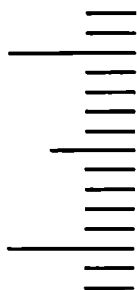
..لال الدنيا و الد..

... كي..

..ير المس..

ირგელივ რკალის ფრაგმენტი

93.

კვეთა 14-15 მმ, წონა 2.56 გ

შუბლი: ნნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი
ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:
სჟ...ჟზ

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

للمعظمة

... دنيا و الدين

... نت كيوركي

ირგელივ რკალი

100.

კვეთა 11-31 მმ, წონა 7.67 გ

შუბლი: წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ხუთ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

جلا.. الدنيا و الدين

..ما... ..كيو..

ظهير المسيح

... الله انصاره

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი

101.

კვეთა 22-26 მმ, წონა 18.51 გ

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით.
ირგვლივ წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი (?) ჩარ-
ჩო.

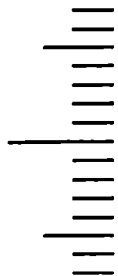
დამღები: "დონი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა რამდენიმე სტრიქონად,
რომელიც ვერ იკითხება (სიქა ნამზადს რამდენჯერმე
მოხვდა?)

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად:

و ل... ..

105.

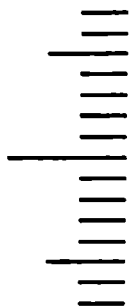

კვეთა 11-17 მმ, წონა 2.89 გ

შუბლი: წნული ორნამენტული ჩარჩოს ნასკეები
დამღები: "დონი", "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტი:
ف.ك ت.

107.

კვეთა 14 მმ, წონა 2.85 გ

მონეტას სიქა რამდენჯერმე დაარტყეს?

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით?
ირველივე წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი
ჩარჩო

ზურგი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები.
ირველივე რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად
... ضا

დამლები: "დონი"

გიორგისა და თამარის
უნესო ჭედვის
სპილენძის
მონეტა

მოგვყავს სამონეტო ტიპის აღწერილობა:⁵⁶

შუბლი: ნნული ორნამენტოვანი ჩარჩოს ნასკვებით გამოყვანილი ოთხბუდიანი ვარდულის ცენტრში თამარის სახელის ამა თუ იმ სახის დაქარაგმებაა

თ ან თა ან თბ

თ(ამარი) ან თ(ამა)რ(ი) ან თ(ა)მ(ა)რ(ი)

ჩარჩოს რვა გარეგან ბუდეში ასომთავრული ლეგენდაა განაწილებული

ღ ზ ზუ / ჩ ჩჩ / ზ ზ / ზ ზ / ზ ზ / ზ ზ / ზ ზ

ად(ი)დე/ნ ლ(მერთმა)ნ / მ(ე)ფე / და / დე/დო/ფა/ლი

ზურგი: ნნული ორნამენტოვანი ჩარჩოს ნასკვებით გამოყვანილი ექვსბუდიანი ვარდულის ცენტრში გიორგის სახელის დაქარაგმებაა

ღ

გ(იორგ)ი

ჩარჩოს ექვს გარეგან ბუდეში ასომთავრული ლეგენდაა განაწილებული

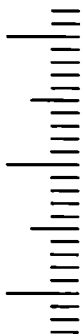
ღ ზ ზ / ზ ზ / ჩ ჩ / ზ ზ / ზ ზ / ზ ზ

ადი/დ(ე)ნ / ლ(მერთმა)ნ / მ(ე)ფ/ეთ(ა) / მ(ე)ფე

⁵⁶ Пахомов, Монеты Грузии, 87-90; კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, 74-75; Пагава, Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии, 57-58.

(მონეტაზე მოხსენიებული გიორგის ვინაობას ირაკლი ფალავას საგანგებო კვლევა ეძღვნება,⁵⁷ და, ამ ეტაპზე, ამ საკითხს არ შევეხებით).

20.

კვეთა 23-25 მმ, წონა 13.92 გ

შუბლი: წნული ორნამენტოვანი ჩარჩოს ნასკვებით გამოყვანილი ოთხბუდიანი ვარდულის ცენტრში

❖

ჩარჩოს რვა გარეგან ბუდეში ასომთავრული ლეგენდაა განაწილებული

... / ჟღ / ზს

ზურგი: წნული ორნამენტოვანი ჩარჩოს ნასკვებით გამოყვანილი ექვსბუდიანი ვარდულის ცენტრში

⚡

ჩარჩოს ექვს გარეგან ბუდეში

ღზს / ... / ინ / ზფ / ჟც / ზფჟ

⁵⁷ ფალავა, „რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?“

**გიორგი IV ლაშას
უნესო ჭედვის
სპილენძის
მონეტები**

მოგვეყავს სამონეტო ტიპის აღწერილობა:⁵⁸

შუბლი: ცენტრში ასომთავრული ლეგენდა ორ სტრიქონად:

၇၆၇

ԴժՎԱՆՆԵՐ

გ(იონიზ)ი ძე

$$\sigma(\nu)\partial(\nu)\kappa(n)\zeta(\nu)n$$

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად მოყვანილია ასომთავრული ლეგენდა:

† ԵԿԵՆՈՒՄԵՆԻԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍՆԵՐԵՐԸ

ტ ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ლ(ვ)თ(ისაი)თა იქნა ჭ(ე)დაი

ვეცხლ(ი)ს(ა)ი ამ(ი)ს ქ(ო)რ(ონი)კ(ო)ნს(ა) ულ [430, =
ქრისტეშობიდან 1210]

ირგვლივ რკალი

ზურგი: ოთხ სტრიქონად არაბული ლეგენდა:

الملك الملوك

جلال الدنيا و الدين

کیورکی بن تمار

⁵⁸ Пахомов, *Монеты Грузии*, 96-99; კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, 77-78; Пагава, *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии*, 59-60.

حسام المسيح

მეფეთა მეფე

შვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა

ქიურქი (გიორგი) ძე თამარისა

მახვილი მესიისა

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა
სპარსულად:

بنام خدای پاک این سیم را زده اند بتاريخ چهار صد و سی سال

სახელითა წმიდისა ღმერთისა, იჭედა ესე ვეცხლი წელ-
სა 430

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი

32.

კვეთა 17-24 მმ, წონა 8.04 გ

შუბლი: სიქა ორჯერ არის დარტყმული – თუ ცენტრალური ასომთავრული წარწერა შერყვნილია? წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: სიქა ორჯერ არის დარტყმული. იკითხება არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები: არაბული ლეგენდა

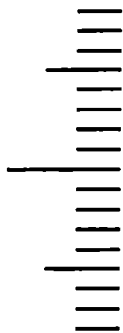
... نيا و ال.

جلا.

كيوركى بن تاما.

سام المسيح.

ირგვლივ რკალი

კვეთა 15-16 მმ, წონა 4.77 გ

მონეტა ჰიბრიდულია: შუბლის მოსაჭრელად გამოყენებულია თამარის შუბლის სიქა, ზურგის მოსაჭრელად კი გიორგი IV-ის ზურგის სიქა. მონეტა, ცხადია, გიორგი IV-ის ზეობაშია მოჭრილი და მის სამონეტო მემკვიდრეობას მიეკუთვნება.

შუბლი: ცენტრში თამარის ხელრთვა მხედრულით. ირგვლივ წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტია:

სჲზ...სჲზ

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა:

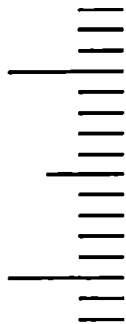
الملک الملو..

... ل الدنيا و

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული სპარსული
ლეგენდის ფრაგმენტია:

بنام خدا ...

55.

კვეთა 14-15 მმ, წონა 3.49 გ

შუბლი: ცენტრში

❧...

წნული ორნამენტული რამდენიმე-ნასკენიანი ჩარჩო?
და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული
ლეგენდის იმიტაცია?

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"?

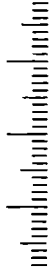
ზურგი: არაბული ლეგენდა

کورکی بن ... [sic]

حسام ...

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

მონეტა, როგორც ჩანს, მინაბადს წარმოადგენს.

კვეთა 29-54 მმ, წონა 25.57 გ

მონეტას სიქების წყვილი ორჯერ დაარტყეს.

შუბლი 1 (მარჯვნივ): ცენტრში

ჟიბი

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ წერტილოვანი რკალი.

ზურგი 2 (მარცხნივ): არაბული ლეგენდა, ორმაგი დარტყმის კვალი?

...جلا

...کیور بن تا...

?

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი

შუბლი 2 (მარჯვნივ): ცენტრში

ჟიბი

ჩხახხი

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩოს ფრაგმენტები.

ზურგი 2 (მარცხნივ): არაბული ლეგენდა, ორმაგი დარტყმის კვალი?

...ك

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.
დამღები: "რუსუდანის დიდი"

61.

კვეთა 17-50 მმ, წონა 18.44 გ

მონეტას სიქების წყვილი ორჯერ დაარტყეს.

შუბლი 1 (მარცხნივ): ცენტრში

ჟიბი

ჩატახს

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...ბსჟ...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის დიდი"

ზურგი 2 (ზევით): არაბული ლეგენდა

... لملك ..

جلال الدنيا و ال.

.. رکی بن تا ..

შუბლი 2 (ზევით): ცენტრში

ჟჟ ბჟ

ჩატახს

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო.

ზურგი 1 (ქვევით): არაბული ლეგენდა

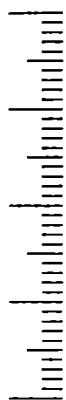
... لوك ..

... نيا و الدين

كيورکی بن تامار

.. سام المسيح

62.

კვეთა 15-43 მმ, წონა 30.62 გ

შუბლი: ცენტრში

..ტსუ

წრიულად:

..ჟუჟ..

ირგვლივ რკალი

ზურგი:

... جلال الدين ...

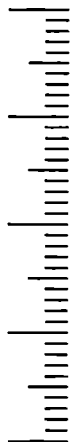
... كيوركى ...

... حسام ...

წრიული ლეგენდა სპარსულად:

... اين ...

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

კვეთა 17-41 მმ, წონა 31.84 გ

მონეტას სიქების წყვილი ორჯერ დაარტყეს.

შუბლი 1 (ზევით): ცენტრში სარკისებურად

ჟიბ..

ბიბ..

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტები

ზურგი 1 (ქვევით): არაბული ლეგენდა

الملك ..

جلال ..

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც სპარსული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები.

დამღები: "რუსუდანის დიდი"

შუბლი 2 (ქვევით): ცენტრში სარკისებურად

ღ'ი ტ'უ

ტაბასს'

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტები.

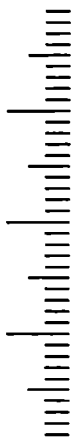
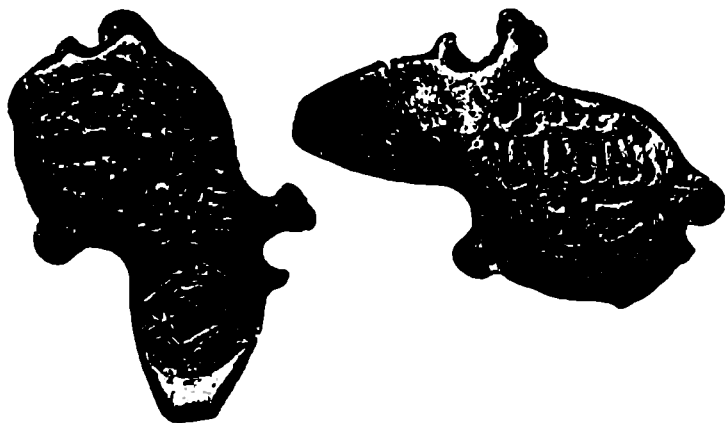
ზურგი 2 (ზევით): არაბული ლეგენდა

... الملك

جلال الدنيا و

كيوركى بن تا..

ირგვლივ რკალი

კვეთა 14-36 მმ, წონა 12.31 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ'ი ტუ
ტუტსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამლეები: "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

ك. الملوک

جلال الدنيا و الد..

ورکی بن تا..

ام ال.

ირველივ რკალი, რომლის გარეთაც სპარსული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტი

65.

კვეთა 27-35 მმ, წონა 23.35 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟი ქუ

ტბატსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები

ზურგი: არაბული ლეგენდა

کیورکی بن نامار

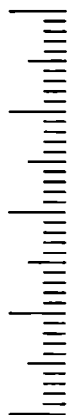
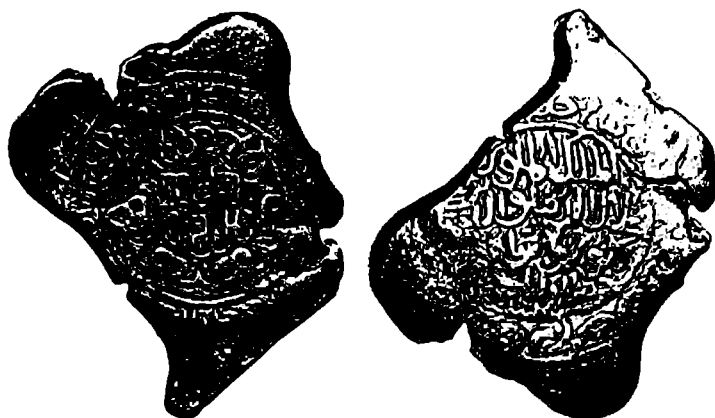
حام المیح

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა სპარსულად

... بتاریخ چهار صد و سی ...

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამლეები: “რუსუდანის დიდი”

კვეთა 24-35 მმ, წონა 22.40 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟი ღ
ტბატს

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად
ქსჴწტი...ზ

ირგვლივ რკალი.

დამღები: “რუსუდანის დიდი”

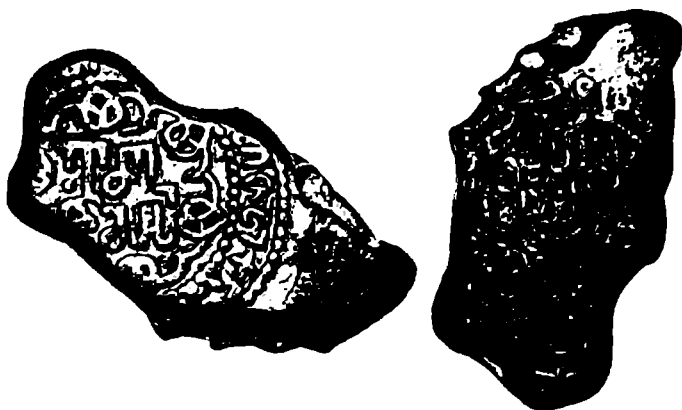
ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوك
جلال الدنيا و الدين
كيوركى بن تamar
حسام المسيح

ირგვლივ რკალი; გარეთ წრიულად სპარსულად:

أولاد خذ... أتازی دی جی... ..

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი

კვეთა 18-33 მმ, წონა 16.43 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ. ს. ჯ.
 ძ. ბ. ს. ს.

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემ-
 დეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად
 ...**წიღწიღ**...

ირგვლივ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوک

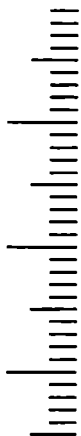
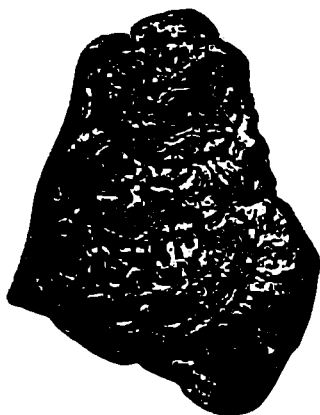
..ل الدنيا و ا..

..ورکی بن تاما..

م المسيح

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა
 სპარსულად

... بنام خدا ...

კვეთა 16-33 მმ, წონა 15.89 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ'ი ტუ

ჩხაძის

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...წიქ...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის დიდი"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

..الملک الملو.

للال الدنيا و الدين.

کیورکی بن تamar

حسام المسيح

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც სპარსული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტი

კვეთა 17-30 მმ, წონა 12.59 გ

შუბლი: ცენტრში

...ტუ

..სსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...ღ...

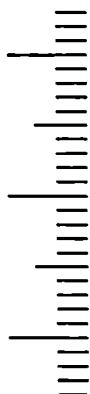
ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: ცენტრალური არაბული ლეგენდა იმდენად შერყვნილია რომ ვერც კი იკითხება.

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც ასევე შერყვნილი სპარსული (?) წრიული ლეგენდა

70.

კვეთა 13-27 მმ, წონა 8.53 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ'ი ტუ
აბსის

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوک
للال الدنيا و الدين
... ت.

ირგვლივ რკალი

71.

კვეთა 23-26 მმ, წონა 16.91 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟიკუ
აბუტსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوک
لال الدنيا و الدين.
جورکی بن تamar.
ام المسيح.

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც სპარსული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

კვეთა 23-24 მმ, წონა 15.95 გ

შუბლი: ცენტრში

قۇتۇب

ბუბუს..

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

:ჩს...ბუბუსყუ⁵⁹

ირგვლივ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوک

جلال الدنيا و الدين

کیورکی بن تمار

حسام المسید.

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც სპარსული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

⁵⁹ საყურადღებო გაყოფის ნიშნად ორწერტილის გამოყენება; ასევე ქორონიკონის მხოლოდ ასოიანი დაქარაგმება.

კვეთა 22 მმ, წონა 16.68 გ

შუბლი: ცენტრში

ღ..

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად
...**ᲛᲑᲠᲢᲣᲤᲦ**...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

..الملک الملو..

... جلال الدنيا

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა სპარსულად

... م خدای پ...

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი

კვეთა 20-21 მმ, წონა 9.76 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ'ი ტ'ი

ძეძასუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...სჴ...

ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

..الملك الملو..

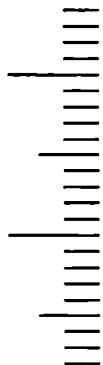
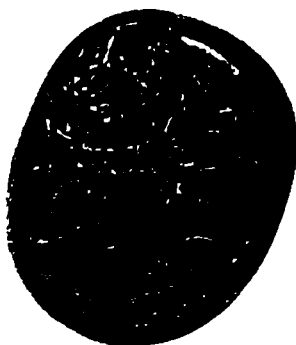
جلال الدنيا و ال..

كيوركى بن تمار

... حسام

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი

75.

კვეთა 17-21 მმ, წონა 8.0 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟიტი
ძახის

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად
...ზ...

ირგვლივ რკალი

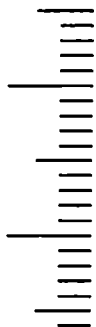
ზურგი: არაბული ლეგენდა

جلال
کیورکی بن تاما..
حسام المسیء.

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამლევი: "რუსუდანის პატარა"

76.

კვეთა 17.5-21 მმ, წონა 5.63 გ

შუბლი: ცენტრში

..I

...სI

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...ჩიღ...

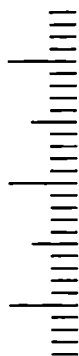
ირგვლივ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

ل. الدنيا و

ح.

კვეთა 24-27 მმ, წონა 11.52 გ

შუბლი: ცენტრში

ⲕⲓ ⲧⲓ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...ⲕⲓⲛⲟⲩⲁⲓⲧⲁⲛⲓⲛⲟⲩ...

ირგვლივ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

ك. الملوک

... نیا و ال.

... ناما

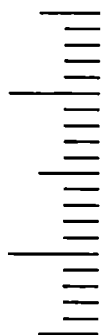
ირგვლივ წერტილოვანი რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა სპარსულად

... ی. گ ...

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "რუსუდანის დიდი"

79.

კვეთა 19-20 მმ, წონა 10.41 გ

შუბლი: ცენტრში

ჩ..

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები (?).

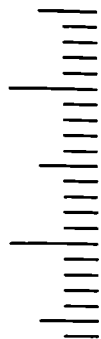
დამლეები: "რუსუდანის პატარა"?

ზურგი: არაბული ლეგენდა

... بن ى

سام المسح

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც სპარსული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტებია (?)

კვეთა 19-20 მმ, წონა 7.41 გ

შუბლი: ცენტრში

𐌶𐌺 𐌸𐌺
𐌸𐌸𐌸𐌸

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად
...𐌶𐌸𐌸𐌸...

ირგვლივ რკალი.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

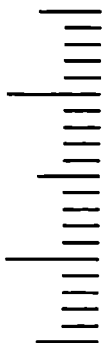
ზურგი: არაბული ლეგენდა

..الملک ا..

جلال الد... ..

کیورکی بن تا..

81.

კვეთა 18-20 მმ, წონა 8.19 გ

შუბლი: ცენტრში

ფი ტუ

ტბახსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...ტრუჟი...

ირგვლივ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

... المل...

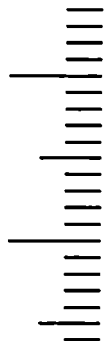
... جلال

... كيوركى بن تا..

... حسام المس...

დამლეები: "რუსუდანის პატარა"

83.

კვეთა 18-19 მმ, წონა 8.42 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ'ი ტ'უ

ძუძასუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوك

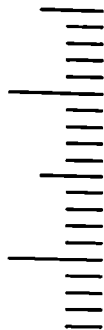
... ل. الدنيا و ...

كيوركى ... تamar

حسام المسيح

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

კვეთა 18-19 მმ, წონა 7.01 გ

შუბლი: ცენტრში

ღ'ს ტ'უ
 ძ'ბ'ს'ს'

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

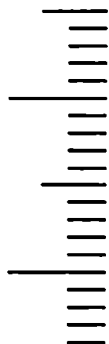
جلال الد... ..

كيوركى بن تا..

حسام الم...

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

კვეთა 16.5-19 მმ, წონა 8.67 გ

შუბლი: ცენტრში

ღუტუ

ტ..

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...ჩახსდის

ზურგი: არაბული ლეგენდა

المملو..

جلال الدنيا و..

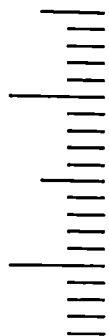
كيوركى بن تا..

ام ال..

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამლევი: "რუსუდანის პატარა"

87.

კვეთა 18 მმ, წონა 7.17 გ

შუბლი: ცენტრში

ღი ტუ

ძახსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ წერტილოვანი რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الملوک

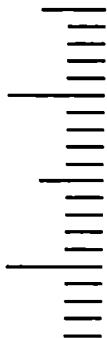
جلال الدنيا و الد..

..یورکی بن تا..

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

88.

კვეთა 17-18 მმ, წონა 7.62 გ

შუბლი: ცენტრში

ქსიტი
ძეძის..

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

... جلال الدنيا ..

.. کی بن تما ..

89.

კვეთა 15-16 მმ, წონა 4.68 გ

შუბლი: ცენტრში

ძიება

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც ასომთავრული წრიული ლეგენდის ფრაგმენტები

ზურგი: არაბული ლეგენდა

... نیا و الد ...

... رکی بن تمار

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი.

დამლევი: "რუსუდანის პატარა"

90.

კვეთა 15-16 მმ, წონა 4.58 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟ'ი ტ'ი

ძბახსუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

..ل.. ...

..ا و ل.. ...

..ل.. ...

91.

კვეთა 15 მმ, წონა 5.09 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟი ტუ

ტბ..

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო.

დამღები: “რუსუდანის პატარა”

ზურგი: არაბული ლეგენდა სარკისებურად:

ملك الملوك

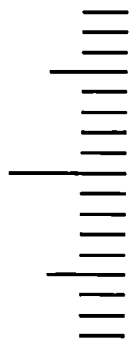
... الدنيا و الدين

... ك..

ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდა
სპარსულად

بنام خدای پاک این سیم را زده اند بتاريخ چهار صد و سی سال

ირგვლივ წერტილოვანი რკალი

კვეთა 15 მმ, წონა 4.93 გ

შუბლი: ცენტრში

ჟი ბუ
დაბასუ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო

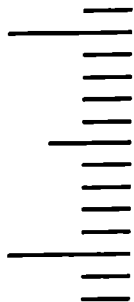
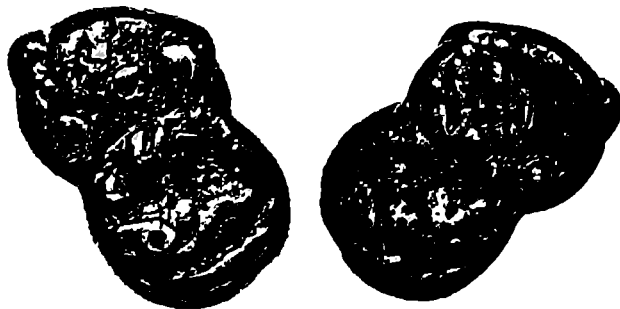
ზურგი: არაბული ლეგენდა

..لملك الملوك

..ل الدنيا و ا..

..رکی بن تا..

94.

კვეთა 10-15 მმ, წონა 2.1 გ

შუბლი: ცენტრში

ჴს ტჴ

..ზატსჴ

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემ-
დეგ რკალი, ფრაგმენტი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك المل.

... نيا و ا..

95.

კვეთა 14 მმ, წონა 3.82 გ

შუბლი: ცენტრში

უს ...

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, რომლის გარეთაც წრიულად

...სახინსჟ

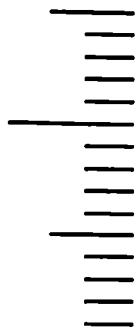
ზურგი: არაბული ლეგენდა

الملك الم...

جلال الدنيا و

كيوركى بن تا..

96.

კვეთა 13-14 მმ, წონა 2.65 გ

შუბლი: ცენტრში

...۱

..ბატს

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო, ფრაგმენტი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

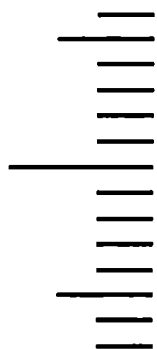
... ..

جلال الدنيا

... كيور

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

97.

კვეთა 11-13 მმ, წონა 2.29 გ

შუბლი: ცენტრში

ტყ

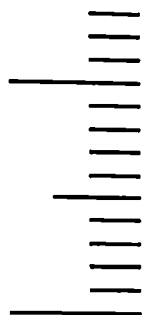
წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, ფარგმენტი, რომლის გარეთაც ასომთავრული წრიული ლეგენდის ფარგმენტი

ზურგი: არაბული ლეგენდა

... لملک..

ل الدنيا و

رکی بن تا..

კვეთა 11-12 მმ, წონა 2.68 გ

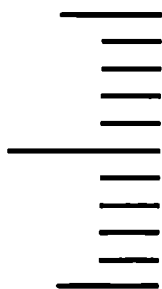
შუბლი: ცენტრში დამახინჯებული ასომთავრული გრაფემები, სარკისებურად

... ტუ?

წნული ორნამენტული ექვსნასკენიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, ფრაგმენტი

ზურგი: დამახინჯებული არაბული ლეგენდა

99.

კვეთა 11 მმ, წონა 2.32 გ

შუბლი: ცენტრში

ქს ...

წნული ორნამენტული ექვსნასკვნიანი ჩარჩო და შემდეგ რკალი, ფრაგმენტი, რომლის გარეთაც წრიული ლეგენდის ფრაგმენტი.

დამლეები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: არაბული ლეგენდა

..لو ...

... لدنيا ...

..رکی بن تا..

განუსაზღვრელი მონეტები

102.

კვეთა 11-25 მმ, წონა 3.56 გ

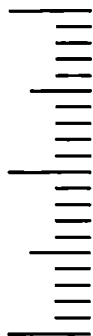
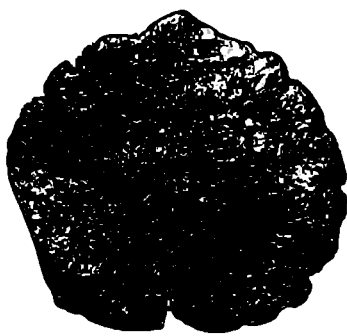
შუბლი: წნული ორნამენტული ჩარჩოს ნასკვები.

ზურგი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები.

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

მონეტა თამარის ან გიორგი IV-ის უწესო ჭედვის სპი-
ლენძია

103.

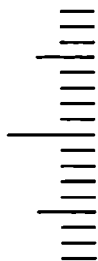
კვეთა 19-20 მმ, წონა 1.73 გ

შუბლი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები?

ზურგი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები?

მონეტა ქართული არ არის?

104.

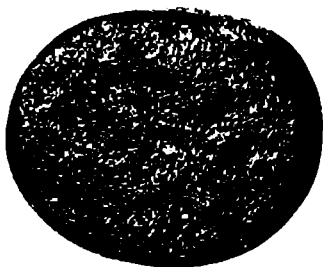
კვეთა 16-20 მმ, წონა 6.15 გ

შუბლი: ლეგენდის ფრაგმენტები?

ზურგი: ლეგენდის ფრაგმენტები?

დამლევი: "რუსუდანის პატარა"

106.

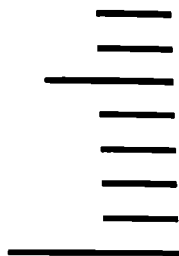

კვეთა 13-15 მმ, წონა 2.53 გ

შუბლი: გაურკვეველი გრაფიკული ელემენტები

ზურგი: პრაქტიკულად მთლიანად წარხოცილია

108.

კვეთა 12-13 მმ, წონა 1.62 გ

შუბლი: წნული ორნამენტული ჩარჩოს ნასკვები.

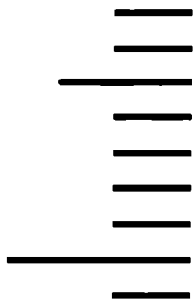
დამღები: "რუსუდანის პატარა"

ზურგი: სიქის ორჯერ დარტყმის ნიშნები? არაბული
ლეგენდის ფრაგმენტები:

المسيح؟

მონეტა თამარის ან გიორგი IV-ის უნესო ჭედვის სპი-
ლენძია.

109.

კვეთა 11-13 მმ, წონა 2.12 გ

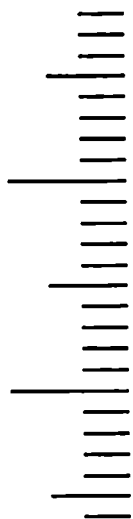
შუბლი: გრაფიკული ელემენტების ფრაგმენტები

ზურგი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები:
و نيا..

დამღები: "რუსუდანის პატარა"

მონეტა თამარის ან გიორგი IV-ის უწესო ჭედვის სპი-
ლენძია.

110.

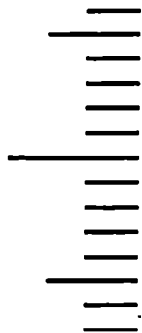
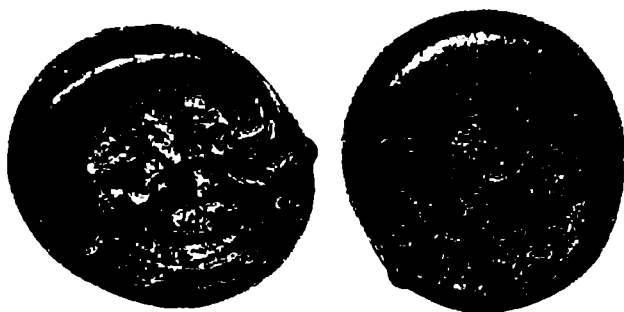
კვეთა 9-13 მმ, წონა 4.73 გ

მონეტა ნაწილობრივ დაკეცილია.

შუბლი: პრაქტიკულად სრულად არის წარხოცილი

ზურგი: გრაფიკული ელემენტების ფრაგმენტები

111.

კვეთა 11-12 მმ, წონა 2.12 გ

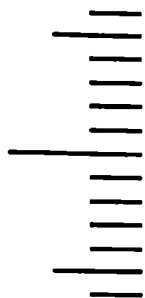
შუბლი: წნული ორნამენტული ჩარჩოს ნასკევი

ზურგი: სრულად არის წარმოცული და დაფარული დამ-
ლით.

დამლეები: “რუსუდანის პატარა”

მონეტა თამარის ან გიორგი IV-ის უნესო ჭედვის სპი-
ლენძია.

112.

კვეთა 10-12 მმ, წონა 2.49 გ

მონეტის ორივე მხარე მოჭრილია არაბულ-ტექსტიანი (ზურგის) სიქეებით

შუბლი: არაბული ლეგენდის ფრაგმენტები?

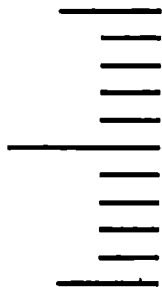
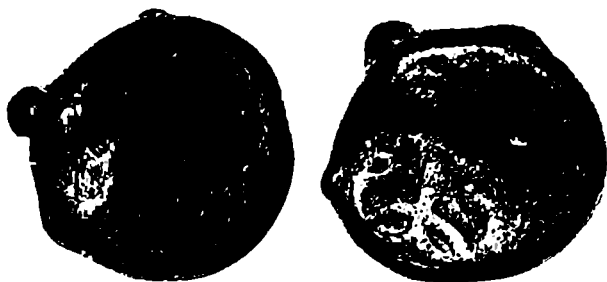
؟ , ؟ (؟)آ... ..

ზურგი: არაბული ლეგენდა (სარკისებურად):

الملك أو الملك.

მონეტა თამარის ან გიორგი IV-ის უნესო ჭედვის სპილენძია.

113.

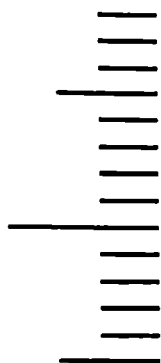
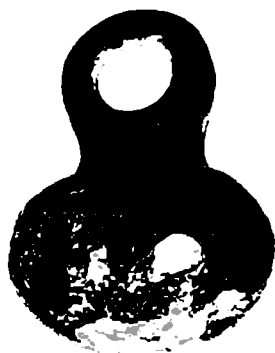
კვეთა 10 მმ, წონა 1.20 გ

შუბლი: პრაქტიკულად მთლიანად წარხოცილია / გაჭყლეტილია დამლით მეორე მხრიდან

ზურგი: პრაქტიკულად მთლიანად წარხოცილია / გაჭყლეტილია დამლით.

დამლები: "რუსუდანის პატარა"

114.

კვეთა 10-13 მმ, წონა 1.34 გ

სპილენძის საწონი?

განძის მონეტების სია

№	ემიტი	ტიპი	წონა (გ)	კვეთა (მმ)	დონი	სად	რ-ნ-ის დამლა	სად	სიქების ანაბ.
1	გიორგი III	II	28.9	22-45	არაა		არაა		ორი
2	გიორგი III	II	12.63	12-38	არაა		არაა		ერთი
3	გიორგი III	II	14.54	16-32	არაა		არაა		ორი
4	გიორგი III	II	11	16-29	არაა		არაა		ერთი
5	გიორგი III	II	8.73	14-27	არაა		არაა		ერთი
6	გიორგი III	II	11.32	21-26	არაა		არაა		ერთი
7	გიორგი III	II	5.73	14-26	არაა		არაა		ერთი
8	გიორგი III	II	5.22	20-21	არაა		არაა		ერთი
9	გიორგი III	II	4.21	18-21	არაა		არაა		ერთი
10	გიორგი III	II	4.18	15-21	არაა		არაა		ერთი
11	გიორგი III	II	4.74	18.5- 20	არაა		არაა		ერთი
12	გიორგი III	II	3.75	14-20	არაა		არაა		ერთი
13	გიორგი III	II	3.65	18.5- 19	არაა		არაა		ერთი
14	გიორგი III	II	6.7	17-19	არაა		არაა		ერთი
15	გიორგი III	II	5.26	14-19	არაა		არაა		ერთი
16	გიორგი III	II	4.56	17-19	არაა		არაა		ერთი
17	გიორგი III	II	5.64	17-18	არაა		არაა		ერთი
18	გიორგი III	II	3.49	16-17	არაა		არაა		ერთი
19	გიორგი III	II	2.48	13.5- 14.5	არაა		არაა		ერთი
20	გიორგი და თამარი	თრ	13.92	23-25	არაა		პატ.	"გი"-ს მხ.	ერთი
21	თამარი		37.21	27-53	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი
22	თამარი		33.46	24-45	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი

23	თამარი	16.86	16-43	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
24	თამარი	34.3	33-39	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	არაბ. მხ.	ორი
25	თამარი	13.63	19-39	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	არაბ. მხ.	ერთი
26	თამარი	12.79	23-30	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი
27	თამარი	17.82	18-30	არაა		დიდი	ქართ. მხ.	ერთი
28	თამარი	12.6	22- 26.5	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი
29	თამარი	11.44	22.5- 26	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	არაბ. მხ.	ერთი
30	თამარი	12.39	23-25	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
31	თამარი	13.78	21-25	არაა		პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
32	გიორგი IV ანომ.	8.04	17-24	არაა		პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
33	თამარი	11.5	22- 23.5	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი
34	თამარი	8.91	21-23	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი
35	თამარი	12.71	22	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
36	თამარი	6.51	19-21	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
37	თამარი	4.68	14-21	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
38	თამარი	6.76	20	არაა		პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
39	თამარი	7.86	18-20	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
40	თამარი	7.92	19	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
41	თამარი	7.02	18-19	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
42	თამარი	6.39	18-19	დონი	ქართ. მხ.	დიდი	არაბ. მხ.	ერთი

43	თამარი	6.78	19	დონი	ქართ. მხ.	არაა		ერთი	
44	თამარი	5	17	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
45	თამარი	5.28	17	დონი	ქართ. მხ.	არაა		ერთი	
46	თამარი	4.89	17	არაა		პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
47	თამარი	2.9	15-17	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
48	თამარი	8.12	20	დონი	ქართ. მხ.	არაა		ერთი	
49	თამარი	5.57	16- 17.5	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
50	გიორგი IV	პიბრ.	4.77	15-16	?	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
51	თამარი	2.73	15-16	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
52	თამარი	3.66	15.5- 16	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
53	თამარი	3	12-16	არაა		პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
54	თამარი	4.86	15	დონი	ქართ. მხ.	არაა		ერთი	
55	გიორგი IV	ანომ.	3.49	14-15	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
56	თამარი	3.17	14	არაა		არაა		ერთი	
57	თამარი	2.46	13-14	არაა		პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
58	თამარი	2	13	არაა		პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
59	თამარი	2.29	11	არაა		პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
60	გიორგი IV	25.57	29-54	არაა		დიდი	ორმაგია	ორი	
61	გიორგი IV	18.44	17-50	არაა		დიდი	ორმაგია	ორი	
62	გიორგი IV	30.62	15-43	არაა		პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
63	გიორგი IV	ანომ.	31.84	17-41	არაა		დიდი	ორმაგია	ორი

64	გიორგი IV	12.31	14-36	არაა	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი	
65	გიორგი IV	23.35	27-35	არაა	დიდი	არაბ. მხ.	ერთი	
66	გიორგი IV	22.4	24-35	არაა	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი	
67	გიორგი IV	16.43	18-33	არაა	არაა		ერთი	
68	გიორგი IV	15.89	16-33	არაა	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი	
69	გიორგი IV ანომ.	12.59	17-30	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
70	გიორგი IV	8.53	13-27	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
71	გიორგი IV	16.91	23-26	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
72	გიორგი IV	15.95	23-24	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
73	გიორგი IV	16.68	22	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
74	გიორგი IV	9.76	20-21	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
75	გიორგი IV	8	17-21	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
76	გიორგი IV	5.63	17.5- 21	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
77	გიორგი IV	11.52	24-27	არაა	დიდი	არაბ. მხ.	ერთი	
78	თამარი	3.38	11-21	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
79	გიორგი IV ანომ.	10.41	19-20	არაა	დიდი	ქართ. მხ.	ერთი	
80	გიორგი IV	7.41	19-20	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი	
81	გიორგი IV	8.19	18-20	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
82	გიორგი IV	6.24	17-20	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	
83	გიორგი IV	8.42	18-19	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი	

84	თამარი	ანომ.	7.33	18-19	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
85	გიორგი IV		7.01	18-19	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
86	გიორგი IV		8.67	16.5- 19.5	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
87	გიორგი IV		7.17	18	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
88	გიორგი IV		7.62	17-18	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
89	გიორგი IV		4.68	15-16	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
90	გიორგი IV		4.58	15-16	არაა	არაა		ერთი
91	გიორგი IV		5.09	15	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
92	გიორგი IV		4.93	15	არაა	არაა		ერთი
93	თამარი		2.56	14-15	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
94	გიორგი IV		2.1	10-15	არაა	არაა		ერთი
95	გიორგი IV		3.82	14	არაა	არაა		ერთი
96	გიორგი IV		2.65	13-14	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
97	გიორგი IV		2.29	11-13	არაა	არაა		ერთი
98	გიორგი IV	ანომ.	2.68	11-12	არაა	არაა		ერთი
99	გიორგი IV		2.32	11	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
100	თამარი		7.67	11-31	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.
101	თამარი		18.51	22-26	დონი	ქართ. მხ.	არაა	ერთი
102	თამარი ან გიორგი IV		3.56	11-25	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
103	განუსაზღვრ.	უცხო	1.73	19-20	არაა	არაა		ერთი
104	განუსაზღვრ.		6.15	16-20	არაა	პატ.	?	ერთი
105	თამარი		2.89	11-17	დონი	ქართ. მხ.	პატ.	ქართ. მხ.
106	განუსაზღვრ.		2.53	13-15	არაა	არაა		ერთი

107	თამარი	2.85	14	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
108	თამარი ან გიორგი IV	1.62	12-13	არაა	პატ.	ქართ. მხ.	ერთი
109	თამარი ან გიორგი IV	2.12	11-13	არაა	პატ.	არაბ. მხ.	ერთი
110	განუსაზღვრ.	უცხო	4.73	9-13	არაა		ერთი
111	თამარი ან გიორგი IV	2.12	11-12	არაა	პატ.	?	ერთი
112	თამარი ან გიორგი IV	2.49	10-12	არაა	არაა		ერთი
113	განუსაზღვრ.	1.2	10	არაა	არაა		ერთი

- კაპანაძე დავითი. "მ. ბარათაევისა და ვ. ლანგლუას ზოგიერთი განსაზღვრის შესახებ". *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ. XVIII, №4 (1957): 491-494.
- კაპანაძე დავითი. *ქართული ნუმისმატიკა*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1969.
- პატარიძე მაია. „ნუმისმატიკა“. 50-312. ბერიკაშვილი დავითი, პატარიძე მაია. *სამშვილდის განძი*. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2019.
- ფალავა ირაკლი. „კვლავ უნესო ჭედვის ქართული და კავკასიური მონეტების ღირებულებაზე და რუსუდანის ფულად რეფორმაზე“. *Scientia (იბეჭდება)*.
- ფალავა ირაკლი. „რომელი გიორგის სახელითაა მოჭრილი გიორგისა და თამარის მონეტა?“ *ქართული წყაროთმცოდნეობა (იბეჭდება)*.
- ფალავა ირაკლი. "ქართველ მეფეთა XII-XIII საუკუნეების მონეტების საფულე ქვემო ქართლიდან". *ქართული ნუმისმატიკური საზოგადოების მოამბე* №1 (2020): 52-62.
- ფალავა ირაკლი, ბლიაძე დავითი, ჭუმბურიძე პავლე. „დავით IV აღმაშენებლის მემკვიდრეების უნესო ჭედვის მონეტები სიქების ერთზე მეტი წყვილი ანაბეჭდით“. *ქართული ნუმისმატიკური საზოგადოების მოამბე*, №1 (2020): 24-34.
- შეროზია მედეა, ქორიძე მარიამი. "XII-XIII საუკუნეების სპილენძის მონეტების წითელი ხიდის განძი". *საქარ-*

- თველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია, VI (51-B) (2015): 62-81.
- ჯაფარიძე გოჩა. საქართველოს და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII ს-ის პირველ მესამედში. თბილისი: მეცნიერება, 1995.
- Капанадзе Давид. "Клад монет XII-XIII вв. из сел. Ничбиси". *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXVIII-B* (1969): 80-97.
- Капанадзе Давид. "Комментарии" 277-350. Пахомов Евгений. *Монеты Грузии*. Тбилиси: Мецниереба, 1970.
- Пагава Иракли. "Возможное значение некоторых надчеканок, наносившихся на медные монеты неправильного и правильного чекана царицы Тамар" 88-92. *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2017 года. Москва, 23 и 24 ноября 2017 г. Материалы докладов и сообщений. Памяти Татьяны Юрьевны Стукаловой (17.12.1958-16.01.2017)*. Москва: РИА Внешторгиздат, 2017.
- Пагава Иракли. *Нумизматическое прошлое Дагестана и Грузии. Эмиссии Грузинского царства в денежном обращении Кавказа и чеканка монеты в Аварии, чеканка монеты в Кубачи*. Тбилиси: Артануджи, 2018.
- Пахомов Евгений. *Монеты Грузии*. Тбилиси: Мецниереба, 1970.
- Langlois Victor. *Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*. Paris: L'Imprimerie Impériale, 1860.

Summary

Archeological excavations, as well as construction and agricultural activities, along with private metal-detecting have resulted in the discovery of several notable hoards in the recent years. Recording, studying and publishing these hoards seems to be essential for salvaging significant elements of Georgian numismatic history, particularly for researching the monetary circulation related issues.

This book is devoted to a remarkable hoard of Georgian irregular copper coins discovered in the vicinity of village Ksani (Kartli, eastern Georgia) in 2020: 121 irregular coppers (only 113 studied *de visu*) and 1 copper weight (?), this artifact and possible reasons for depositing it along with the coins were analyzed in some detail), with total weight of 1019.68 g (total weight of 113 coins being 1018.34 g, 99.9% of the available total); 103 coins were Georgian (19 / 16.8% minted in the name of Giorgi III; 1 / 0.9% in the name of Giorgi and Tamar; 43 / 38.1% in the name of Tamar; 40 / 35.4% in the name of Giorgi IV); 10 coins could not be attributed, but 5 of them were issued in the name of either Tamar or Giorgi IV (Chart 1). 71.7% of the coins were countermarked, including Georgian Asomtavruli “Doni” countermark on 27.4% of coins, and either one of Queen Rusudan’s two countermarks on 67.3% of coins (Chart 2); Rusudan’s countermark transformed the predecessors’ coins into her money. The hoard pertains to the 3rd Category (according to Irakli Paghava’s classification), and was deposited in approximately 1226, in Queen Rusudan’s reign.

When analyzing this material, we conducted comparative analysis with other contemporary hoards of the same type.

The “Doni” countermark was applied exclusively to Tamar’s coins, and exclusively (in case of our hoard) to the obverse side (which may help in establishing its significance), but only to 72.1% of Tamar’s coins (Chart 3). We considered that any coin with this countermark could be tentatively, but more or less safely attributed to Tamar.

Applying Rusudan’s countermarked transformed the coins of other monarchs into her currency, but those without countermark remained legal tender. Rusudan’s countermarks were applied predominantly to the coins of the immediate predecessors, her brother and mother, Giorgi IV and Tamar, but less so to the coins of Giorgi III (and Dimitri I), i.e. her grandfather and great grandfather (Chart 4). We analyzed possible reasons for such differential approach. When applying the Rusudan’s countermark, the approach to Tamar’s coins with and without “Doni” countermark was seemingly identical (Chart 5). It is clear, that Rusudan’s *big* countermark was employed at least (according to this hoard) three times less frequently than the *small* one (Chart 6). Rusudan’s countermarks were predominantly applied to the Georgian obverse rather than the Arabic reverse of the predecessors’ coins (Chart 7); the reasons are unclear. The *big* and *small* countermarks were seemingly employed in the same manner (at least with regard to being applied to either Georgian obverse or Arabic reverse, Chart 8); perhaps the *big* countermark was employed more for countermarking the

bigger coins? Normally, only one countermark was applied to the coin, irrespective of coin's size. The reasons for producing similar but still different countermarks of two types are unclear (the *small* one seems to be used to be more *practical*). It is also unclear, whether the *big* and *small* countermarks were produced and employed simultaneously, and if not, which one was the first.

The hoard seems to be of medium size for the epoch. The coins issued in the name of different Georgian monarchs constitute more or less identical share of the hoard in terms of both number and total weight (Chart 10). The average coin of Giorgi III may be somewhat more light-weighted (7.72 g) than that of his daughter (9.40 g) and grandson (10.60 g) (Chart 9), but the data are only preliminary.

Only 6 coins (5.3%) had more than one die imprint on each side; the share of such coins is generally quite variable in variable hoards (?). Seemingly there was no consistent pattern in applying the "Georgian" and "Arabic" dies to either coin side.

The calligraphy on some of the coins is non-standard and even anomalous. Two coins of Tamar bear the name of her father written in the calligraphic style typical for the *regular* coins of Tamar (and David Soslan); it is disputable, whether the *regular* and *irregular* coinage of Tamar was produced by the same craftsmen. However, in some cases (1 coin of Tamar and 5 coins of Giorgi IV, 5.3% of total number) the legends are overtly anomalous. The share of anomalous coins in the name of Tamar and Giorgi IV is similar in case of both Ksani and Nichbisi hoards, i.e. correspondingly 2.3/>1.5

and 12.5/>10%. We analyzed the possible origin of the anomalous coins. However, they constituted a legal tender, being deposited as part of a hoard; the fact that many of them bore the countermark of the reigning monarch, i.e. Rusudan, could be significant; however, it is unclear, whether Rusudan countermarked the circulating *legal tender*, or *legalized* the counterfeit, albeit circulating coins?

A hybrid coin struck with Tamar's obverse die and Giorgi IV's reverse die is remarkable. It was produced in Giorgi IV's reign, and proves that the same mint produced the coinage for both Tamar and her son, and the dies of the former were not destroyed in timely manner.

Irakli Paghava primarily authored the analytical part of this book, whereas Pavle Chumburidze worked more on the catalogue. Naturally, both authors share the responsibility for the final product. They hope that the salvation of the *Ksani hoard of the coins of Rusudan's reign* would add its mite to the noble task of researching the medieval Georgian (economic) history.

კომპიუტერული უზრუნველყოფა
ნანა ყანდაშვილი

ყდის დიზაინი
ირაკლი უშვერიძე
ირაკლი ფაღავა
პავლე ჭუმბურიძე

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. პოლიბაოვსაიას №4. ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversal@gmail.com